ПОВІСТЬ

I

Славний видався ранок: хто вмер, то ще й каятись буде. Сніги тікають, дзвенять струмки, все навкруги протряхає, парує. Небо оновляється — засиніло зовсім по-весняному.

Сад мій стоїть ще голий, але вже набряк соками, налився, ось-ось розкриються бруньки.

— Здрастуй, — кажу йому, знімаючи шапку. Щоранку знімаю перед ним свою заячу шапку, зав'язану вухами на потилиці. Дівчата сміються:

— Ви в нас, Микито Івановичу, як народний артист! Думають, дивакує старий.

— Цокотухи, — кажу, — ви не смійтесь, бо це не дивацтво, без цього сад родити не буде.

— Без вашого здоровкання?

— Авжеж... Бо я коли здоровкаюсь до яблуньки чи до грушки, то й дивлюся заодно — яка ти є. Чи не звившкідник на тобі гнізда, чи не холодно бруньці, чи не потребуєш від мене якоїсь термінової допомоги.

Спокійний, сумирний стоїть сад. Коли буває вітряно, тоді, бачили б ви, якими стають мускулястими оці пружні дерева! А зараз кожне наче мріє про щось, глянцевим полиском вилискує на сонці, а там, де я проходжу, деревце ніби ненароком зачіпає мене, тягнеться до мене своїми живими, вогкими руками. Не дурне, знає, до кого йому тягтися...

Ще б пак не знати: в цей сад я вклав двадцять років життя і не менше двісті років — енергії.

Сьогодні ми відкриваємо траншеї в саду. Всю зиму вони були закриті рамами та матками, пригорнуті зверху землею. Траншеї глибокі, довгі, стіни в них обкладені лампачем і побілені. Це наш лимонарій, підземний вічнозелений гай субтропічних культур.

Тільки садівник повністю розуміє садівника. Тільки садівник може зрозуміти, з яким почуттям підіймав я сьогодні першу раму. Витримали чи ні? Здійсниться наша мрія, чи, може, все доведеться починати заново? Адже протягом зими цитруси мої сиділи неполивані, в темряві, в траншеях, заметених зверху снігами. Не то що рослині, таку ніч і людині нелегко було б витримати. Ніч кількамісячна, як у Заполяр'ї. Звичайно, я і взимку не раз заглядав до них, давав їм під час відлиги світлову підкормку, але сьогодні...

Відкриваю, а в самого серце тьохкає. І дівчата, невсипущі кадри мої, учениці й помічниці, збилися біля мене, стоять — не дишуть.

Бути в нас субтропікам чи не бути?

Відхиляю раму урочисто, наче двері у свій завтрашній день. Сонячні зайці, випередивши мене, вже скікнули в траншею, заграли в білих підземних хоромах, освітивши роту вишикуваних маленьких наших південців.

— Зелені! Живі!

Уже ми в траншеї, прощупуємо листя. Воно хоча й ослабло за зиму, проте не осипалось, не відмерло. Чую в ньому живий пульс — це головне. Грунт попід цитрусами затвердів та спресувався, висмоктали деревця з-під себе всю вологу. Тепер ми їх поллємо. Буде вам вода, буде

свіже повітря, матимете світла і тепла вволю. Попереду полки розкішних сонячних днів.

— Бачите, дівчата, увінчалися успіхом наші труди. Хіба не казав я, що на наших землях та в наших умовах усе аж всміхатиметься та ростиме. Не приймається в нас тільки одне оте дерево...

— Яке, Микито Івановичу?

— Те, якого не садимо. Тільки воно тут не виросте.

Помічниці мої радіють цитрусам не менше за мене. Вони мають для цього повні підстави. Хіба не воювали вони за лимонарій так само, як і я? Хіба не рили оці траншеї, аж свіжі мозолі вискакували їм на руках?

Відгортають землю, підіймають рами, весело нахваляються:

— Підемо та притягнемо того цибатого морганіста сюди! Зігнися, неймовіро, в дугу, залазь у траншею, та подивись: живе наш лимонарій!

Я знаю, кому погрожують мої комсомолочки. Вони мають на увазі нашого шановного бухгалтера Харлампія Давидовича Зюзя. Адже це він очолив торік проти мене опозицію, коли я поставив на правлінні питання про цитруси.

— Ми вас поважаємо, Микито Івановичу, — просторікував тоді Зюзь. — Ніхто не стане заперечувати, що завдяки вашим сортам черешні та яблук наш "Червоний запорожець" уже має чималі прибутки, інакше кажучи, ми опинилися в числі колгоспів-мільйонерів. До вас їдуть "Победами" вчені, в газетах вас величають войовничим мічурінцем, самородком. Все це так, визнаємо. Але те, що ви, Микито Івановичу, згарячу нав'язуєте нам зараз, то... дозвольте! Чи ми Крим, чи ми Одеса, щоб братися за субтропіки? Ми, як відомо, Придніпров'я, крайня таврійська північ. Певне, з огляду на це нас і зверху не чіпають — плану

по цитрусах нам не спущено. Так чого ж нам товпитись поперед наших південніших сусідів, куди спішити? Чи сад у нас, може, малий, не засипає нас фруктами? Хай лишень ті спробують, кому нічим похвалитися, південніші за нас, побачимо, що в них вийде. Культура нова, незнайома. А вийде — тим краще! — їхній досвід охоче переймемо. Бо хто ж із— нас проти новаторства в природі? До лимона, товариші, я сам був інтересант: з власної ініціативи пробував колись вирощувати його в хаті, у горщику. Все він у мене мав, мабуть, тільки чаю з цукром під нього не давав, одначе взимку таки взяв та й захирів, до весни і листя з себе скинув. А чому? Бо не та зона.

— Не тобі, — кажу, — першому попадати пальцем у небо, товаришу Зюзь. Доки такий розумний, як ти оце в нас, стоить на березі та розглагольствує, дурень тимчасом уже з успіхом річку перебродить. Пам'ятаєш, колись були скептики, які казали, що й виноград у нас не витримає, звідусіль каркали на Микиту, коли він висаджував перші кущі. А зараз, де ті знавці, де ті авторитети? Давай їх сюди, я їх у вині потоплю з наших нових зимостійких сортів винограду!

— А справді потопили б, — зауважує наш голова товариш Мелешко. — Тільки чи вигідно?

— Або, — веду далі, — візьмемо ще історію з бавовником. В перші роки, коли наш український південь лише починав освоювати цю культуру, з усіх боків тоді нам сичали: не та зона! Не вистигне! Не розкриються коробочки до морозів! Було ж таке, товаришу Зюзь?

— Тоді з умислом сичали, — погрозливо совається на ртільці Зюзь, — ти не рівняй, будь ласка!

— Тоді з умислом, а зараз ти, мабуть, без умислу вже протер кілька штанів, витканих з голопристанського або мелітопольського бавовнику. З того самого, в який не вірили!

— Це не зовсім те, — кидає Зюзь.

— Те, — кажу, — те самісіньке.

Тоді він, неборака, спробував мене на теорії збити. Притяг сюди нашу пересічну температуру, козиряє загальновідомими даними про кількість сонячних днів, потрібних для нормального визрівання цитруса. Думає, що припер уже Братуся до стіни, радується;

— Не сходиться баланс? Прірва велика?

— Якби, кажу, сходився баланс наших кліматичних умов, то нічого було б і ломитись у відчинені двері. Цитруси давно б уже поширились на Україні.

— А зараз хіба ми клімат собі переобрали? Що ви зараз можете протиставити суворості наших континентальних зим? Адже йдеться не про якийсь новий зимостійкий сорт цитруса — за такий би ми обома руками! — йдеться про тих же самих ніжних південців, які і в новій зоні вимагатимуть свого без знижки. Звідки ви, товаришу Братусь, сподіваєтесь одержати для них оту невнстачаючу кількість сонячних днів?

Висловився і переможно жде. Тільки-но я рота розкрив, щоб проковтнути Зюзя... Щоб проковтнути товариша Зюзя разом з його окулярами та журавлиними його ногами, як десь із сіней у цей час, випереджаючи мене, лунає йому хором:

— Решту днів ми самі грітимем його!

— Грітимем, аби ріс!

То мої — оці ось — комсомолочки поспішили мені на виручку. Мало не вся моя бригада упрівала тоді в сінях.

— Та ви такі, що нагрієте, — скрушно зауважив голова, а сам, бачу, пряде очима на Лідію Тарасівну, що та скаже. Агроном Лідія Тарасівна Баштова, як відомо, у нас парторгом, і думка її — навіть для Мелешка — дуже авторитетна. Але Баштова має витримку і ніколи не спішить кого-небудь насісти своїми думками. Стиль у неї такий.

— Викладайте, товаришу Братусь, свій план, — спокійно звертається вона до мене.

Викладаю, тиша запанувала, а Зюзь тимчасом на рахівниці цок та цок. Щось плюсує собі та мінусує. Коли я кінчив, він знову домагається слова.

— Якщо трудодні, закладені в усі ці роботи, — заявляє Зюзь, — та переведемо на гроші, буде це кругленька цифра з чотирма нулями: щось порядку десяти тисяч. Скажіть, товаришу Братусь, скільки лимонів можна купити на ринку за десять тисяч?

— Я думаю, що років три чаювали б, — зауважує Мелешко, явно пригнічений Зюзевими чотирма нулями. — Якби послати в Грузію чоловіка до наших друзів у Махарадзевський район та домовитися з ними оптом... були б ми гарантовані.

— Притому ж нічим не ризикуючи, — ожвавівши, наполягає на своєму Зюзь. — Наш "Червоний запорожець" не науково-дослідна станція, щоб вгачувати по десять тисяч в якісь невідомі експерименти.

Знову, тільки-но я зібрався йому відповісти, як біля дверей люд раптом хитнувся і наперед, бачу, розшарівшись, пропихається моя червонощока Оришка. Хіба могла вона стерпіти, щоб на мені ще хто-небудь їздив, окрім неї? Що Оришка дома зі мною робить — того ніхто не знає, але на людях вона завжди готова вступитися за свого войовничого мічурінця.

— Слухайте Зюзя, люди добрі, — обурено галаснула Оришка, — він вам наклацає нулів! Хіба ви вже забули,. як позаторік у нього куряче яйце обійшлося в сто сорок карбованців грішми?

— То була помилка, — з готовністю наїжачився, Зюзь, — і нічого мені нею довіку очі колоти!.. Я за те яйце вже був піддaний заслуженій критиці!

Товариш Мелешко почав мирити:

— Ви по суті давайте, по суті.

І досі не збагну, до кого стосувалося оте Мелешкове "по суті": чи до Зюзя,. чи до Оришки, чи до обох разом.

А Лідія Тарасівна тимчасом слухала та тільки мружилася до ораторів (це в неї звичка така — мружитися до кожного, наче до сонця). Потім попросила собі слова.

— Погані були б з нас господарі, якби ми по десять тисяч випускали на вітер, — сказала Лідія Тарасівна. — Але що, коли не на вітер, товаришу Зюзь? Що, коли в майбутньому саме в нашій Кавунівці, в нашому "Червоному запорожці" з'явиться один з нових зимостійких сортів українського лимона? В які тисячі тоді ви вбгаєте вартість його для нас і для всієї країни? Уявіть собі — кожен з наших колгоспів має вже свій лимонарій. Моя чи ваша дитина, захворівши, одержує цілющий плід, одужує. Дорого, кажете. Що ж може бути дорожчим за здоров'я наших дітей? Пробачте мені, Харлампію Давидовичу, на слові, але ви міркували тут сьогодні... як крамар. Хай колгоспний, але крамар.

В цей момент і Мелешко, змикитивши, в чому суть, глянув на свого буха спідлоба:

— Розвів тут нам цілу опозицію...

— Ви намагаєтесь, — ніби не чула Мелешка Лідія Тарасівна, — підрахувати на пальцях те, для чого потрібні, може, астрономічні числа. Адже йдеться про найглибше перетворення однієї з важливих ділянок природи, про поширення субтропічних культур у зовсім нових для них районах. Подумати тільки, товариші! — підвелася з-за стола Баштова. — Цитрус на Україні! Коли це було? Та ми цю культуру не то що... Нам треба на "ви" її називати!

Отак сказала Лідія Тарасівна. На "ви"! За цю чутливість я став її поважати ще більше.

Вже вирішив: коли діждуся свого лимона, то першу скибочку їй піднесу, Лідії Тарасівні, за прогресивність її натури.

— Чи так, дівчата?

— "Так" у нас нічого не буває. Ясніше формулюйтесь, Микито Івановичу...

— Коли, кажу, знімемо свого лимона-первака, то першу скибочку Лідії Тарасівні — на пробу.

— Вірно! Їй!

— Знову, бач, наші уми сходяться.

— А Зюзеві дасте? Хм... Зюзеві...

— Зюзь хай собі законним шляхом виписує, по накладній. Статуту ми тримаємось і заради нуля розбазарюватись не будемо.

Повідкривавши траншеї, сідаємо снідати. Дівчата розцвілися, розшарілися після роботи — бачу, що жартувати їм хочеться. З ними у

мене чудо нарозхват: тут тобі ха-ха-ха, тут тобі й гу-гу-гу, вже й гарбузи поділили.

Відмітні в мене комсомолки! І зараз відмітні, а ще більше виділяються вони влітку, коли збираємо фрукти... Хлопці-гірники з сусіднього Червонопрапорного рудника якось хвалилися мені, що дівчат з моєї садової бригади вони впізнають, якщо навіть електрика в клубі погасне.

— Як же це вам вдається? — зацікавило мене.

— Знаємо — як, Микито Івановичу! Тоді, в пору збирання врожаю, кожна з ваших дівчат яблуками-ренетами пахне!..

Бач, який тонкий, який розвинутий нюх у молодих гірників. А мені вже не чути. Правда, може, тому, що я сам пахну; якось казала мені про це Оришка (вона в мене круглий рік теплим коров'ячим молоком пахне).

Пригощають мене дівчата пиріжками, зачіпають то так, то інакше.

— І чого ви, невгамовні, в'язнете до старого?

— Що ви, Микито Івановичу? Який ви старий? Ви ще без драбини на хату вискочите!

— Дивлячись на яку хату. При теперішній архітектурі... не берусь.

Просять, щоб я сочинив їм що-небудь на відкриття весни.

— Що ж я вам сочиню?

— Ну, як були ви молодим...

Ах, сороки, ах, білобокі! Це їхня улюблена тема.

— От хочете — вірте, дівчата, хочете — ні... І я розповідаю їм чисту правду, як був я молодим та була в мого діда шовковиця, одна-однісінька на все подвір'я. Тепер я догадуюсь, що була то не шовковиця, а безплідний шовкун, бо не родило дерево зовсім. А нам, усьому Братусівському вивідку, дуже та й дуже хотілося, щоб воно родило!

Щозими, під новий рік, виходив уночі дід наш Каленик босоніж на подвір'я І погрожував дереву сокирою:

— Роди, бо зрубаю!

І всі ми сподівалися разом з дідом, що дерево злякається і почне з наступного літа родити.

Наступало літо, а самотнє уперте дерево знову нічого нам не родило.

Дівчата не вірять, сміються. А мені чого сміятись? Я не сміюсь, я виклав Їм чистісіньку правду.

— Ні, ви таки в нас, Микито Івановичу, справжній народний артист!..

II

Оцей сад можна вважати живим літописом нашої артілі. Гляньте на нього. Думаєте, з предка стояли тут квартали шафранів та симиренків, кальвілів та ренетів зототих? Думаєте, завжди тріумфально шуміли тут оці вітроламки з яворів та пірамідальних високих тополь? Сліду не було.

Лежав край села в обіймах дніпровських рукавів голий гористий острів. І вода була поруч, а ніщо на острові не родило, окрім чорних

колючок-якірців. З весни бувало ще сяк-так, до червня худоба побродить, а потім, як налетять із степу гарячі суховії, усе повигорає дотла. Не раз я поглядав на наш острів: гуляє дарма, з року в рік жовтіє пустирищем попід плавнями, наче шматок тієї аравійської пустелі.

Та що я тоді міг вдіяти, навіть зі своєю Оришкою в супрязі?

В рік великого перелому, коли ми утворювались, я сказав собі:

— Наступає, Микито, твій час. Відтепер матимеш де розгорнутись і здійснити свої давні задуми. Тепер ти, чоловіче, і гори покотиш.

Мене вже й тоді цікавили питання підвищення морозостійкості рослин і ліквідації періодичності плодоношення, оці вусаті питання, які ще й сьогодні спокійно спати мені не дають. Я вже й тоді пробував викидати різні коники з природою, пробував дещо схрещувати, використовуючи для цього наші місцеві народні сорти. На той час мою черешню "Піонерка" знав мало не весь український південь. З усіх усюд ішли до мене за саджанцями "Піонерки", — що мав, роздавав, хотілося, щоб скрізь росло й утверджувалось.

Але ж тіснота, ніде було мені розмахнутись! Садибу мав таку, що якби лягла Оришка впоперек, то вже і в сусідову ногами вперлася б. І розсадник у мене був відповідний до тих можливостей: притиснувся біля хати — долонею накриєш. А люди йдуть — дай дай... З дорогою душею б, та хіба на всіх настачиш?

Пам'ятаю, спробував якось був ще й травополку перевірити у себе на вгороді, так Оришка мало не відлупцювала. — Хочеш, щоб я твою люцерку в борщ кришила?

В колгоспі настали інші можливості. Запропонував я закласти великий колгоспний сад мічурінського взірця. Карпо Васильович Лисогор, що зараз працює директором Солончанської МТС, був тоді в

нас секретарем партійного осередку, спасибі йому — твердо підтримав мою ідею.

— Закладаймо! Але де ж закладати? Польової землі жаль...

— На неудобках!

Ідемо ми втрьох у розвідку на острів: Лисогор, я — Микита Братусеня і Логвин Потапович Мелешко, наш теперішній голова (він у нас головує від самого початку нашої ери).

Ідуть три фундатори, колючі якірці з піском лізуть в роззявлені Микитині черевики, а навкруги молочай жовтіє, будяки стоять, мов черкеси в мохнатих шапках, зелені ящірки та шипучі гадюки свистять з-попід ніг. Розвелося нечисті, розплодилося, як у Ноєвім ковчезі.

Стали, оглядаємо ковчег. Даються взнаки агресивні східні суховії, вже добираються до нас, перетворюють наш, зелений при дідах, острів у зализень бурої гиблої пустелі...

— Ростиме сад? — питає мене Карпо Лисогор.

— Мусить, — кажу, — рости.

Зітхнув Мелешко.

Звичайно, я знав, що нелегко буде йому рости. Треба зрошувати, удобрювати, запровести найсуворішу агротехніку, одне слово — доведеться докласти розуму і рук та й рук. Одному це було б не під силу, але ж я тут не бунтар-одиночка, за мене вся колгоспна система. Ось чому я тоді сказав, що — мусить рости.

Мелешко, хмурячись, розминає в пальцях острівну супіщану землю і навіть нюхає навіщось її.

— Вимотає цей сад усі жили з нас... А чи окупиться?

— Будемо сподіватись, що окупиться, — відповідає Мелешкові Лисогор. — Звісно, доведеться потерпіти й повоювати. Сад — це не редька і всяка така петрушка, яку сьогодні посадив, а завтра вже маєш із неї копійку зиску. Хто живе лише сьогоднішнім буднем, той не стане займатися садайи. Тут потрібні люди з мідними нервами, з далекою вірою, справжні оптимісти.

— Дай, — кажу, — руку, Карпо!.. Досі думав, що я так собі, просто Микита Братусь із Кавунівки, а зараз бачу — ні! З голови до п'ят почуваю себе отим оптимістом. Будемо зрошувати: вода близько, весь острів оповитий живою водою, дніпровськими текучими рукавами. Запряжемо науку, підпряжемо техніку, кохатимем кожне дерево. Муситиме родити!

— Що ж... добре, — сказав Мелешко. — Попробуємо. А коли вже він скаже "добре", то будьте певні, поставить на ноги живого й мертвого, з ночі товктиметься, як домовик, мобілізує всі ресурси.

— Я думаю, Микито Івановичу, — звертається до мене Лисогор, — що тобі не завадило б з'їздити в місто Козлов до товариша Мічуріна. Ближче познайомишся, порадишся з ним. Заодно візьмеш торбинку острівної землі на аналіз — там, у Мічуріна, мусить бути лабораторія. Проаналізуєш, дізнаєшся точно, чого саме їй невистачає. Ти як, Логвине Потаповичу?

— Не заперечую, командируємо. Тільки хай товарняками їде, щоб дешевше обійшовся. Чуєш, Микито? Товарняками дуй.

— На кришах поїду — більше світа побачу!

— Отож... А в Мічуріна саджанців проси. Показовий колгоспний сад, мовляв, закладаємо, а з посадматеріалом сутужно. Що не даватиме — все бери, не ламайся, на острові місця вистачить.

Так і порішили. Взяв я землі на пробу і товарняками та на кришах — до Мічуріна.

Невірно зображують Івана Володимировича оті, що малюють його сердитим, примхливим дідуганом. Мудрий, дотепний і веселий був наш учитель!.. Не думаю, що це він тільки при мені був таким.

Добувся я до Козлова — вже добре похолодало, надворі саме дощ репіжив, а в кабінеті у Івана Володимировича було натоплено жарко. Так і ввалився до нього з дощем, вимоклий до рубця.

Мічурін саме щось писав, —схилившись за столом. Підвів голову, окинув мене спокійним, проникливим поглядом. Не перебільшуючи скажу, що було в тому погляді справді щось величне, апостольське і в той же час пробивалося з-під нього зовсім наське тепло — людське, юнацьке, веселе.

— А, Братусь... Чув, чув.

І жестом пропонує мені місце біля стола, по праву руку від себе.

— Розповідай, за чим приїхав. Говорить мовби й неголосно, а мені здається, що гримить він на весь будинок.

— Порадитись приїхав до вас, Іване Володимировичу. Землі ось захопив для взірця.

Показав я йому нашу землю. Терпляче, —повагом вивчав її Мічурін.

— Чудова, — каже. — Сміливо закладайте. А коли вже я на саджанці з'їхав, Іван Володимирович

присоромив, що просимо в нього (потім — таки здався і відпустив).

— Мені, — каже, — не шкода, але ви ж знаєте, що сорти мої розраховані, головним чином, для просування на північ. Вас, українців, ними навряд чи здивуєш. Не так мої саджанці, як метод, метод мій вам потрібен. Закони управління природою та розвитком рослин — оце до вас проситься.

— Вивчаємо, кажу, Іване Володимировичу, і застосовуємо.

— Зверніть особливу увагу на сорти народної селекції. Там у вас — багатства незліченні.

Поки розмовляли, я розпарився в теплій кімнаті, весь парувати став. Помітивши це, Мічурін одразу підвівся з-за стола.

— Ходімо, переодягнешся та просушишся. Ба, як розпарувався... Ти ще в мене тут проростати почнеш.

Ніяково мені було завдавати йому клопоту, пробував відмагатися, але — де там... Та ще й Мелешків наказ виплив у пам'яті: не ламайся!

Пізніше Іван Володимирович частував мене своїми зимовими сортами.

Пробую, похвалюю, а він посміхається:

— Не бреши, — каже, — от не люблю лестощів. Сам знаю, що у вас там на півдні далеко смачніші є... Є, є, у вас там і мусять бути кращі, ніж

оці. Але для півночі, де раніше люди взагалі яблука не бачили, і це вже неабияке досягнення.

Прощаючись, поклав мені руку на плече, стоїть переді мною — рідний, добрий наставник.

— А ви знаєте, Братусь... вам буде важче, ніж мені.

— Чому, Іване Володимировичу?

— У вас на Україні культура садівництва здавна висока, сортимент в основному хороший, не те, що в північних районах. Згодьтеся, що ніяке поліпшувати легше, ніж поліпшувати хороше.

Я, здається, розуміюся на жартах і сам люблю пожартувати. І то, звісно, жартував зі мною Мічуріні Обидва ми в той момент добре знали, кому з нас легше, а кому важче. Бо найважче таки було йому, Івану Володимировичу, прокладати для всіх нас шлях.

Звичайно, дорога нам теж не килимами була вистеле" на. Куркулі та їхні пришийхвости нам і мишей на острів напустили, і кору ночами на деревах підрізували, і оббріхували Микиту на всіх перехрестях. Був у нас в ті роки такий собі шашіль житомирський, клоп грушовий, скільки він мені крові зіпсував... та цур йому! Потопчуся на ньому десь іншим разом, не тепер, коли про наші великі сади мова.

Не одразу ми посадили весь сад. Спочатку посадили ярус внизу, довкола острова, площею в тридцять гектарів. Через рік, як цей прийнявся, оперезали острів другим, ширшим ярусом в сорок гектарів. А вже на третій рік освоїли решту, всю гористу частину острова. Сто двадцять га!

Так поступово, разом із зміцненням колгоспу, розростався і наш сад, підіймався ярус за ярусом все вище, доки не вибрались ми на саму гору.

А тепер? Що тут у травні робиться, коли сад квітує! Ідеш один кілометр, а довкола тебе сяє і сяє в усі кінці чарівне білорожеве царство, ідеш другий, а над тобою все виснуть і виснуть повні запашні суцвіття... А в серпні? На виноградниках по півпуда кетягів на кожному кущі, в саду — гілля гнеться під плодами, мусимо підпирати. Пригнешся — низом купи червоних шафранів горять між деревами, випростаєшся — б'ють в очі сонячним блиском кальвілі, обліпивши крону до самого верхів'я... У вітряний день ступити вам ніде — земля встелена стиглими плодами. Візьмеш яблуко в руку, щоб подивитися, і таке воно перед тобою красиве, таке божественно-викінчене, що вже не зважуєшся кинути його знову на землю. Так і тримаєш в руці, не знаходячи йому кращого місця. Між іншим, на своїх приятелях-садівниках я це саме помічав: не втерпить, підійме яблуко ч землі, а кинути його потім не зважується, якось наче незручно.

Мені, ви знаєте, в наші часи щастить на зустрічі з великими людьми. Раніше кого я міг здибати: волосного старшину, попа, дяка... Та чим вони були великі, чим видатні, коли я сам голосніше за них "Хмеля" потягну! А в наші часи справді раз у раз видатних людей зустрічаю. Чи просто везе мені, щастить, чи, може, саме наше життя таке вже стало врожайне повноколосими видатними людьми?!

Позаторік відвідав наш сад секретар ЦК. Як і зустріч з Мічуріним, ніколи я не забуду той день. Було саме в травні, в пору цвітіння.

Почалося так: прибігають, задихавшись, до мене в яблуневий квартал наші джигуни-піонери (я їм не бороню товктися в саду, хай привчаються):

— Микито Івановичу, якісь машини мчаться через міст на острів!..

— А точніше?

— Ціла валка легкових!

"Хто б це був?" думаю собі і виходжу на центральну алею.

Бачу, наближається пішки група людей — машини, видно, внизу оставили. Впізнаю серед них нашого секретаря райкому товариша Смирнова, Лідію Тарасівну Баштову і всюдисущого Мелешка, звичайно, теж впізнаю. Вони всі тримаються в другому ешелоні, а попереду хтось іде, жваво розглядаючись, — невисокий, коренастий, в білому костюмі, ростом і статурою, як я. Підходжу ближче, і дух мені на радощах перехопило: він! Наш секретар ЦК!

Достеменно такий, як на портретах. Посміхається мені назустріч ласкаво, привітно, ніби ми давно вже були з ним знайомі і за столом по-приятельськи сиділи.

— Здрастуйте, товаришу Братусь, — і подає мені руку. — Так оце ваші володіння?

— Мої, — кажу.

А сад цвітеї Люблю його в усяку пору — і золотим літом, і багряною осінню, і взимку, коли він, заінеїний, дрімає, стоячи по пояс у снігу, — але навесні, та ще в маю! — це справжня казка. Мабуть, тільки садівник та бджола можуть тоді зрівнятися силою своєї насолоди, своєї закоханості в нього... А в день приїзду секретаря ЦК сад мій розквітнув особливо повно, здається, пишніше, ніж будь-коли. Може, тому, що синя туча з одного боку саме заходила, а коли з крайнеба десь туча синіє, тоді на-її тлі сад особливо виділяється своїм цвітом.

Найменша гілочка від початку й до кінця обліплена біло-рожевими пелюстками. А повітря! Якщо був коли-небудь рай, то в ньому, я певен, пахло так, як у моєму саду. Повітря райське, хоч у флакон його набирай. Кожне дерево, кожна крона світиться, наче величезна ваза, створена з самого повітря, сонця та найтоншої порцеляни.

Думаю, що сад наш розцвівся в той день так могутньо за все своє горе, за всі муки, пережиті ним у лихоліття окупації. Не встиг я ще й осколків усіх тоді повиймати, у деяких штамбах сиділи вони в живому тілі, аж боліло мені отут!

Іду поруч з секретарем, гомонимо. Розповідаю йому, як ремонтуємо сад після війни і як сторож нашого саду дід Ярема в роки окупації мужньо прийняв на себе німецькі канчуки за те. що відмовився вказати комендантові мою гібридну ділянку, і як інші колгоспники вказали комендантові також зовсім не те, чого він шукав. Не змовчав я перед секретарем і про наші втрати, розповів йому, що частину нашого розсадника окупанти таки повантажили у вагони і вивезли в райх, а більше не встигли, бо, як відомо, подавилися. Все виклав, що мені боліло, і перспективу принагідне намалював також. Кортіло мені ще пожалітися на Мелешка, що не хоче літаків наймати в Аерофлоту, щоб скурювали нам сад з повітря, але потім стримав себе: не той момент.

Йдемо, і щоразу перед якимось особливо розкішним клубком живого суцвіття секретар зупиняється і знімає свого бриля, наче мовчки вітається з яблунькою. По цій прикметі я одразу визначив, що секретар ЦК, видно, і сам славний, душевний садівник. Пізніше він мені одкрився, що таки да, займається.

Стоїмо перед яблунькою, і просто дивно, як разюче схожий на мене секретар ЦК! І не лише коренастим ростом, обличчям та міцною лисиною, а головне — характером, думками, почуваю, кревно ми близькі.

— Спасибі вам, — каже, — товаришу Братусь, за ваші труди, за ваше плідне життя. Поки що в нас таких квітучих островів не багато. Наша мета — зробити так, щоб не окремі острови красувались в цвіту, а щоб всуціль укрили сади нашу землю, затопили, як повінь весною. Зараз ще навіть далеко не всі колгоспи можуть похвалитися своїми садами. Мало дерев на присадибних ділянках і, зокрема, на півдні. Хіба це порядок? Треба, щоб росло не лише в колгоспах та радгоспах, не лише на садибі в

колгоспника, робітника чи службовця, треба, щоб і садиби наших МТС стояли в садах, щоб наші рудники, школи, лікарні, дитячі будинки — все щоб огорнулося зеленню, щоб наші промислові центри, нарешті, оперезалися нарівні з степовою хліборобською фабрикою потужними зеленими кільцями плодових насаджень. Як по-вашому, товаришу Братусь?

Це він мене питає, як по-моєму, наче міг би я бути проти!

— Обома руками — за.

— А якраз наше з вами "за", товаришу Братусь, усе й вирішує. Яким хочемо бачити наш край, таким він і буде... Стане Україна — як і вся наша Батьківщина — республікою-садом, квітучим, найпереконливішим дослідним полем комунізму. Ще їхатимуть до нас учитися звідусіль.

Так сказав. Глибоко запало мені в душу його слово. Таке враження зоставив по собі, наче побував я далеко десь, попереду усіх, у чудовому новому світі.

Тепер з кожним роком переконуюсь, як усе швидше, розгонистіше той чудовий світ наближається, як здійснюються наяву наші спільні мрії.

III

Сад наш на історичному місці. За даними всіх переказів і легенд колись тут, на нашому острові, стояла деякий час Запорозька Січ, вирувало хоробре веселе козацтво. Дуже вдало обрали наші предки собі місце для табору, вже й тоді вони розумілися на тактиці та стратегії!.. Острів, бачите; височіє, мов фортеця, обернута плечима до непрохідних плавнів, а лицем — на південь, до степу. Найдрібнішу кінноту, дику татарву звідси можна було помітити за десятки кілометрів. Мій приятель Роман Романович, викладач історії, запевняє, що саме тут, на нашому острові, писали козаки свою знамениту відповідь турецькому султанові

Магомету, який, з дурного ума, запропонував був їм перейти в турецьке підданство. І що лист писався саме тут — це дуже скидається на правду. Ще й ми, закладаючи сад, виорювали плантажними плугами козацькі пістолі, гармати-салютовки та каламарі. Один точнісінько такий, як на картині у Рєпіна, наче оце з полотна випав.

Приїжджими археологами було знайдено на острові рештки козацьких доменних печей (народний примітив порівняно з сучасними домнами нашого Подніпров'я).

А ще пізніше, копаючи льохи для вина, знайшли ми і самого хазяїна Січі — запорожця. Велетень, гігант! Весь, звичайно, зітлів, сердега, не зітліли тільки "оселедець" на голові та шаблюка при боці. В головах у нього замість подушки — цяцьковане сріблом сідло, а під сідлом, що б ви думали?.. Пляшка меду-горілки! Стоїть собі, уявіть, повнісінька, не висохла протягом століть, тільки настоялась, загускла, а чиста — мов сльоза.

Ми не здавали її в музей, розпили колективно ту пляшку, пом'янувши добрим словом своїх славних, веселих і хоробрих предків.

Я, Микита Братусь, від них походжу. В глибині серця ношу переконаність, що листа турецькому султанові було написано не без прямої участі одного з моїх пращурів. Ви запитаєте, які в мене дані? Свідків, звичайно, важко виставити, але коли дивлюся я на тих мальованих запорожців, що стоять собі, з'юрмившись довкола писаря, і від душі регочуть, то почуваю, які ми з ними близькі вдачею, характером і навіть поглядами на турка.

Мабуть, ви вже помітили, що я теж люблю посміятися всмак і нудних людей не терплю. Часом Оришка докоряє мені:

— І коли ти, Микито, вже насмієшся, коли ти переказишся?..

А що я можу, коли життя сприймається мною під веселим кутом зору? Такою вже, видно, вдалася уся моя генерація, таким, мабуть, і я залишусь до самої смерті і вмру з посмішкою на вустах, а дівчатам накажу, щоб поховали мене отут у веселім саду, на веселому козачому острові, на самій його верховині... Та хіба буде смерть? Іноді мені здається, що я — вічний. А мо' й справді я вічний, га? В усякому разі сам я ніколи не повішусь, хіба якійсь молодичці на шию. Завжди казав і кажу:

— Недобре мати справу з жінками, але з женщинами — прекрасно... Життя без чудес мертве.

Отже, про нашу історію.

Треба ж було, щоб отак збіглося: мені, як і моїм видатним предкам, теж довелося писати листа за море, тільки не подумайте, що султанові — султани тепер перевелися, — писав я ще далі, іншим адресатам: в туманну Англію.

Сьогодні джентльмени, злигавшись з американськими прасолами та бандитами, хочуть розпалити нову світову війну. При цьому вони пробують звалити свої злочини з хворої голови на здорову, як той їхній предок — ярмарковий злодій, що, прокравшись, навмисне репетував:

— Каравул! Держіть!..

Так і зараз. Щоб задурманити публіку, вони кивають в наш бік, на всіх радянських людей, тобто і на мене персонально.

Микита Братусь — агресор! його сади завтра нападуть на нас, Братусеві сади загрожують усім нашим американським роздутим штатам і англійській короні також!

— Ні, панове, я — людина доброї волі, з чесного, не загребущого роду походжу. Вам — хай ваше, а мені — моє, те, що не надувається штучно, а зростає природно, згідно з усіма безсмертними законами розвитку.

І чого вони пристають? Чого за поли хапають? Піниться на мене Черчілль, сам не знаю, чим я йому так ріпицю наперчив... Чи за провал інтервенції досі казиться чи листа мого досі забути не може? Але ж правда була моя, і я готовий сьогодні вдруге того листа підписати.

А було це так.

В тридцятих роках наша черешня йшла на експорт в Англію. Відправляли ми її в бочках, засульфітовану чин-чином. Таку черешню як обвариш взимку, то вона стане мовби щойно з дерева знята. Платили англійці золотом, а ми, як відомо, саме посилено будувались, і їхні фунти були нам цілком до речі. Купують лорди нашу черешню і, як витончені— знавці, хваляться нею, не нахваляться.

Потім, — мабуть, з намови старого лиса Черчілля, — починають вести під мене підкоп.

— Ми, мовляв, споживачі, наше замовницьке право, давай писати Братусеві реляцію, давай вимагати від нього ще кращої черешні. Микита знайде, Микита все зуміє!..

І пишуть гуртом реляцію в наш "Червоний запорожець", просто на моє ім'я.

Приносить мені Мелешко ту реляцію і чистить Уїн' стона Черчілля на всі заставки.

— Підожди, кажу, Логвине Потаповичу, не метай перед сером бісеру... Що там скоїлось?

— Читай, — кидає Мелешко листа мені на стіл. — Читай та відповідай. Каверзують пани-сери. Пташиного молока їм забажалося!..

Читаю. Так, мов, і так, містер Братусь. Перепробували ми черешні з усіх материків, але кращої, ніж з України, ліпшої за Ваш сорт "Піонерка", ще не зустрічали ніде. Все в ній ідеальне, все нам імпонує за винятком одного: забарвлення нам не підходить. Занадто вже вона у Вас червона! Будьте ласкаві удосконалити її і вивести для нас жовту або, принаймні, блідорожеву черешню з такою умовою, одначе, що вона збереже в собі всі смакові якості "Піонерки".

Отаке було замовлення твердолобих лордів.

Я сам дипломат і хитрун, але завжди кажу правду. Бо справжній дипломат завжди говорить правду, і в цьому якраз його сила й талант.

Мушу зауважити, що на той час, коли заморські лорди вели під мене підкоп своїми реляціями, в нашому районі саме закінчувалось будівництво нового плодоконсервного заводу. Я вже мав з ним тісний контакт і, зважаючи на це, спокійно відповідаю твердолобим джентльменам.

Так, мов, і так, шановні джентльмени. Вельми дякую за похвали в адресу моєї "Піонерки" і пускаю геть поза вухами ваше нахабне замовлення. Не виводитиме вам Микита ні жовтої, ані блідорожевої черешні, бо виводить він те, що йому до вподоби, а подобається йому якраз повнокровна, палаюча, червона барва!..

Що ж стосується моєї черешні, яку ви одержували з України до цього часу, то віднині вона йтиме на переробку в наш новий плодоконсервний завод на компоти трудовому радянському людові. Отже, вам я, сери, на даному етапі нічого не можу запропонувати, окрім нашої відомої української дулі.

Так я відповів.

Мелешко завірив мій підпис печаткою "Червоного запорожця".

IV

Ви не знайомі з моєю Оришкою? Ото вона виринула в кінці алеї, мабуть, несе вже мені обідати. "Моя Оришка" — так і тільки так, бо іноді можна почути ще інший термін — він мені ріже вухо: "Оришчин Микита"!

Правда, може, я сам-таки в цьому й винен... Якось, ще на фронті, відбувався в нашій дивізії великий мітинг, і випало мені виступати перед братами як представникові від українського народу (там виступали бійці багатьох національностей, усі ми йшли на ворога пліч-о-пліч під одним прапором!). Так от, висловивши певність, що дійдемо, брати, ми скоро до Берліна, сказавши потім про знамениті калачі та пишки, я закінчив промову тим, що "повернеться, мовляв, ще Микита до своєї Оришки!"

Відти й пішло:

— Хто то в медсанбаті біля дерева копається?

— Та то ж той Микита, що в нього жінка Оришка! Або просто:

— Оришчин Микита знову щепить!..

Бо справді, де було тільки ми не зупинимось, де тільки не ступну — там уже — за звичкою — й дерево посаджу або зроблю щеплення. Ростуть мої дерева під Воронежем і в Сумах, в Польщі і в самій Німеччині за Одером.

Майже весь час я був при медсанбаті нашої гвардійської дивізії. Як попав до них після першого поранення, так уже й не відпустили звідти, зоставили при собі.

— Нам, кажуть, у персоналі побільше веселих людей потрібно: бійці швидше одужують.

Наш сад і на фронті снився мені мало не щоночі. Кинуся бувало спросоння, і найближчий з товаришів по землянці сердиться, бубонить:

— Легше своїми чобітьми, Братусь! Що це з тобою?

— Суницю, кажу, переступав,

— Яку суницю?

— Снилося, що ніби йду в себе на острові, а передо мною суниця червоніє розміром з баклажан... Боявся, щоб не наступити.

— Суниці свої переступай, а мене чоботом не товчи! Шинелю на себе, і вже він захропів. А я перекинувся горілиць і знову сади бачу.

Так оце ж моя Оришка пливе... Це, ви знаєте, не Оришка, а ціла проблема. Все в ній мені подобається, якби тільки не була вона такою сердитою та ке ревнувала мене по черзі до всіх молодиць (і навіть дівчат!), що працюють у моїй бригаді. І зважте, що це після того, як обом нам уже перевалило за п'ятий десяіок!

І чим далі, шаленіє ще дужче, ревнує, наче молодого. Вся бригада знає Оришчину слабість і щоразу, коли Оришка з'являється на горизонті, якась молодичка навмисне мене атакує.

— Дайте я хоч посиджу біля вас, дядьку Микито!.. Сяде та ще й руку закине Микиті на плече. Їй нічого — встала та й пішла, а мені що потім дома буває? Мусите знати, що Оришка моя набагато вища за мене ростом і взагалі, нівроку їй, добре вкомплектована: сто п'ять кілограмів. Я хоча теж чоловік при здоров'ї, держава в мені є, і чую силу в руках, але супроти Оришки — хлоп'я, горобчик. Здається, взяла б і в пелену заховала.

Користуючись своїми перевагами, Оришка часто вдається до голого адміністрування. Як тільки що помітила, одразу вже ставить питання руба.

— Ану дивись, шелихвосте, на мене. Чого це біля тебе сьогодні Дарина увивалася?

— Та хіба я їй забороню, бабунику? Закортіло молодиці пожартувати.

— А тобі б тільки жартувати та жирувати! Бачила, бачила, як ти облизувався! Дома тобі не до жирування. дома тобі нудно!..

І, не довго думаючи, гуп межи плечі, дарма що перед нею визнаний войовничий мічурінець. Оришка не зважає на авторитеїи.

Я тілом щільний, тугий, мені не болить, але неприємно, що дуже гупає.

— Тихіше, — кажу, — бо сусіди почують. Оце вам і різниця між жінкою та женщиною. Порівняйте самі!

Коли вже Оришка бачить, що таким методом мене не проймеш, тоді — кулак об кулак — і подалася до голови, до товариша Мелешка.

О, смола!

Прилипне, пристане, насяде з категоричною вимогою, щоб перевів Мелешко приревновану молодичку кудись в іншу бригаду. І хоч Логвин Потапович у нас такий, що й бувалого чорта обкрутить кругом пальця, але моєї Оришки і він не обкрутить. Сам незчується, як пообіцяє:

— Переведу.

Легко дати обіцянку, але ж спробуй її виконати. Стане Мелешко умовляти молодицю, щоб згодилася (ради спокою в Братусевій хаті), а та молодичка його як одбриє, то тільки послухай.

— Це якщо я вдова, так ви й будете мною каверзувати, тикаючи з бригади в бригаду? Що я — в саду зайва? Урожаї низькі беру? Чи, може, я воду влітку крала, може, вентилі ночами перекручувала, щоб більше вологи моїм кварталам попадало? Чого ж ви мовчите, Микито Івановичу? (Вже до мене). Скажіть їм!

Я, звичайно, стою за правду і даю відповідну довідку, що Дарина води ночами не крала, не можу я чужий гріх на неї складати.

— Так чого ж ви пристаєте? — знову молодичка до Мелешка. — Що вам від мене треба? Нікуди я звідси не перейду, мало чого їй з дурних ревнощів заманеться!..

І що ж... крути не верти, а молодичка має рацію. Покружляє, покружляє біля неї Мелешко та з тим і відчалить. Бо ні Оришка, ні Мелешко не в силі диктувати в даному випадку: коли таки добре працюєш — ніхто на тобі не поїде.

Сьогодні моя Оришка, видно, в гуманному настрої:

пливе з кошиком і посміхається. Чи удої збільшились, чи, може, весна на неї впливає?

Я люблю щиру відвертість і не криюсь, що дома Оришка іноді бере наді мною верх, але в саду — ніколи! Це моя резиденція, моя лабораторія, і тут усе за мене' і таблички на контрольних деревах, і схрещені гібриди в марлевих капшуках, і цитруси в траншеях, і всі мої дияволиці-помічниці. Це так, як у медсанбатівській операційній — хто переступає через її поріг, одразу підпадає під владу старшого, а старший на острові якраз я, Оришчин Микита, чи то пак, Микита Іванович Братусь!

В найурочистіші для саду дні при повносвітлому, ось як зараз, відкритті весни, чи пізніше, в пору буйного квітування, чи вже в тріумф золотого врожаю — в такі дні напевне можу сказати, що Оришка мене... побоюється. Стає добра, м'яка, хоч у вухо її клади, і в усьому мене слухається. Та й як їй не слухатись, коли бачить, що мене тут усі дерева слухаються! Залежно від моїх бажань ростуть нижчі або вищі, з плакучою або з пірамідальною кроною — формую їх я. "З Микитою треба бути в саду чемнішою, — мабуть, думає собі Оришка. — Бо він тут, як чаклун у своєму царстві, що захоче, те й зробить. Тупне ногою, крикне: "Стань Оришко, суницею!", і станеш привселюдно суницею".

— Ти сьогодні, бабунику, в настрої... Мабуть, встигла когось уже вилаяти ради празника, що така весела?

— А таки встигла, Микито...

Бач, як вгадав!.. Ще б пак не вгадати: відомо, що вона кожного, хто зайде до неї на ферму, спочатку як слід вилає (здебільшого нізащо), а тоді вже розпитає, чого прийшов, у якій справі, і погомонить з тобою цілком людяно.

Дивно, як тільки з нею там корови уживаються? Мало того: "Ми, каже, сердитого сторожа на фермі не тримаємо. Він нам корів нервує". А сама вона їх не нервує! Мабуть, уже наші селекціонери вивели якусь нову породу корів з волячими нервами.

— Сідай, дідунику, їж, поки не вичахло... О, далеко не завжди величає мене Оришка дідуником! Якщо вона так звертається до мене, то це означає, що вона зовсім грайливо сьогодні настроєна.

— Я ще й не проголодався, бабунику... Недавно мене тут дівчата пирогами пригощали.

— Та я бачу, що розшарівся, як півень... Мабуть, уже і в льох забігав до тієї вертихвістки? Це вона про комірницю.

— Забігав, але не випив і наперстка. Поспішав — за секаторами бігав.

Оришка на мене одним оком свариться, а другим — сміється

— Так і повірила... їж.

Біда мені, що я такий шаркий та червонощокий, що енергія з мене джерелом б'є. Багатьом здається, що Братусь завжди під градусом, завжди напідпитку, а між тим, я від природи такий рухливий та повнокровний.

— Хто-хто, а ти, Оришко, мусиш уже знати, від чого я шаркий: перцю стрючкуватого багато вживаю, а він розганяє кров. Дівчат моїх там не зустрічала? До вас поїхали, на ферму.

— Бачила: перегній накладають. А ти що — скучив уже за котроюсь?

— Та майже... Це ти з ними і посваритися встигла?

— Ні, я їх зоддалеки, з дому бачила. З кіношниками вранці посварилася — другий день на фермі товчуться.

— Не тим боком тебе знімають, чи що?

— "Товаришко Братусь, сядьте нам отак та робіть отак..." Жевжики, вони мене вчать, як корів доїти! "Ви, кажуть, ремствуєте і виражаєтесь, бо не знаєте, скільки коштує наш фільм... Тисячі з'їв! А ваше молоко? Що це за продукція? Та якщо навіть ви трохи й недодоїте, щоб стати героїнею, то ми вам купимо десяток тих відер молока, тільки ж підкоріть ви нам свій процес, кидайте, коли ми скомандуємо: годі!"

— Не зважай ти на них, Оришко... Вони ще, видно, відсталі.

— Оце ви, кажу, так міркуєте? Ви думаєте, я сама не спромоглася б купити отой десяток відер молока? Купила б і молоко, і вас з вашим фільмом! Та хіба я лише за відрами женусь? А корови, а режим, а досвід? На якому базарі ви купите досвід наших майстрів колгоспного тваринництва? Може, якраз я хочу найвищих удоїв досягти, досвіду собі такого набути, щоб усі потім доярки України його переймали!.. Відчитала їх, гемонів, як сама хотіла, аж полегшало на душі.

Вірю своєму бабуникові, вміє вона вступати в дебати. За наше спільне життя сам переслухав силу її блискучих промов. Одні менш витримані, інші — більш, але всі, як правило, блискучі. Думаєте, завжди вона мріяла про зірку, завжди отак за колгоспне розпиналася? Еге, тоді ви ще не знаєте моєї Оришки!

Ану, пригадаймо перший рік колективізації, найбурхливіші його дні... Хіба то не вона, не оця моя Оришка, обнесла тоді поли на Карпові Лисогорові? На кожних малих чи великих зборах хіба не вона верховодила відсталим жіноцьким елементом?

Ніколи не забуду, як проводили ми взимку напружені вирішальні збори по питанню — бути чи не бути? Школа не могла нас вмістити, — розперли б її, тому зібралися на майдані перед колишньою волостю, і оратори, виходячи на круг, тримали промови під відкритим небом.

Оришка не хотіла на круг, вона сатаніла в масі жіночого натовпу.

— Порозпускайте нас, — репетувала на весь майдан, — повіддавайте нам наших коней та хомути!

Ні в кого не було такої затички, щоб заткнути їй пельку. Голова їй слово, Оришка йому десятеро.

"Коли вона моя жінка, — думаю, — то мушу сам їй заткнути". Виходжу на круг, а передо мною весь майдан захряс людьми. Особливо грізно вирує наше жіноцтво. Бачу, поміж нашими жінками і незнайомі пикаті молодиці шастають (пізніше ми їх пороздягали в конторі, і виявилось, що під хуторськими рясними спідницями маскувалася в них не жіноча — куркульська суть: штани були, і сокири висіли. А через день у цих "молодиць" вуса показались).

Починаю говорити — Оришка і мене не впізнає:

— Бийте, — кричить, — він теж такий, він теж за комуну!

Що не почну — то й обірвуть баби, не дають мені слова промовити.

— Та чи ви, кажу, подуріли, чи ви показались? Собаку вішати ведуть, та й то дають раз гавкнути, а я вам що?

Чую, притихли, навіть реготнув дехто: не раз мене жарти виручали в житті.

— Кого це ви, кажу, слухаєте? Оцю ротату Оришку? — і вказую просто на свою Оришку. — Люди добрі, хіба ви не знаєте, що це за баба перед вами стоїть?

Мовчать.

— Та це ж така баба, товариші, що як у Дніпро плюне, то всі жаби на завтра виздихають!

Ха-ха-ха!.. Го-го-го!..

Сколихнувся, зареготав майдан від краю до краю, наступила весела розрядка. Тоді це, між іншим, дуже багато важило.

Довго не могла Оришка простити мені промову на крузі. Все мені згадувала... А тепер, навпаки, сама не любить, коли згадую.

— Ти — каже, — хвалишся, що навіть дику стихійну природу перевиховуєш, а хіба я в тебе гірша за природу?

Ні ми з бабуником, незважаючи на асамблеї, живемо дружно й мирно. Пробую діяти на неї методом веселого ментора і, вірите... піддається. Хай не створиться у вас враження, що Оришка в мене тільки сваритись уміє: буває, що й сміється. А вже вона як засміється, то й живіт трясеться!

Взяв я Оришку дипломатичним шляхом. Повернувся з царської служби — бравий, молодецький, але убогий, один шовкун у дворі стирчить, ніхто не дає дочку заміж. Цар заплатив мені за вірну службу п'ятаками, новими-новісінькими. Багатій, Микито! Сідаю в сонячний день на призьбі, лічу свої п'ятаки та перелічую. То в гаман їх, то знову з гамана — заклопотаний нібито вкрай, нікого не бачу, не чую. А мене, звісно, одразу побачили, — всі ми тоді були в пережитках по вуха, — пішло-покотилося по селу: "Рудий Микита зі служби червінців навіз, сама повну пригорщу бачила!"

Через два тижні й оженився. З-поміж усіх вибрав собі чорноброву Оришку.

Ніхто не скаже, що були ми з нею ледачі та недбайливі — викохали трьох синів, як соколів, і горличку-доньку. Старший Михайло у флоті, штурман далекого плавання, Богдан — середульший — цей під боком, на сусідньому Червонопрапорному руднику, а найменший з мого кореня — Федь — ще в школу бігає.

Донька Людмила вчиться в столичному педінституті. Це на її честь назвав я колись свою першу черешню "Піонеркою", бо остаточно вилущився мій сорт якраз у рік її народження. Тепер Людмила в мене уже повна комсомолка.

— Хочу, — каже, — бути народною вчителькою.

— Будь, — кажу, — донько, то почесне.

Сам незчувся, коли став уже двічі дідом (по Михайлових і по Богданових внуках). Федь мій теж іноді дивується, як це він, будучи ще сам піонером, уже встиг зробитися дядьком, — адже він справді доводиться дядьком отим рясним гірничатам, отому Богдановому виводку. Причому один з Федевих небожів, а саме — Богданів Левко, часто дошкуляє дядькові тим, що він, мовляв старший за дядька на цілий рік і відповідно обігнав його в школі на цілий клас. Ясно, що слухати таке і не мати, чим заперечити, ранньому дядькові прикро.

Наш "Червоний запорожець" в близьких стосунках з рудником, завжди тримаємо з ним контакт: ми на землі, вони під землею. Влітку наші дівчата-в'язальниці, відпочиваючи під снопами, прикладаються до землі, слухають — чи не чути гірників? Моя хрещениця Таня якось запевняла мене, що сама чула, як гриміли під землею хлопці-гірники, проходячи попід ланами нашої пшениці, рубаючи в глибинах марганець Батьківщині.

Здавна в нашій Кавунівці так повелося: старі дома, а молодь здебільшого на марганцях. З кожної другої чи третьої хати хтось працює

на руднику: дочка або син або зять. Деякі там і живуть, у виселку, а решта — дома в Кавунівці. Щоранку з рудника приходять машини забирати робітників, а увечері знову привозять. Коли ми обговорювали проект реконструкції нашої Кавунівкп, Лідія Тарасівна висунула таку ідею: з'єднати рудничний виселок з нашою Кавунівкою широким спільним проспектом, залити його асфальтом, обсадити деревами і пустити по ньому автобус, щоб не гуцали машини по бакаях так, як гуцають зараз. Рудник вхопився руками й ногами за цю ідею, і я певен, що в найближчому часі ми її здійснимо. Пісок та дерева для насаджень — наші, рудник дає асфальт та інший дріб'язок, а робочу силу — разом, напополам.

Для нового проспекту у мене вже й назви запроектовані: проспект Єднання міста з селом — ще краще — проспект Миру (це як збори потім вирішать). Ми вже й зараз єднаємося з рудником по багатьох лініях. Недаром уночі незнайомі зальотні шофери легко переплутують, де виселок Марганцевий, а де Кавунівка, бо й виселок, і село поруч з ним однаково осяяні електричними вогнями. Спільна у нас десятирічка і клуб спільний, отже, всі свята святкуємо разом.

Мені часто випадає сидіти в президії поруч з Богданом. його обирають від рудника як найкращого вибійника, а мене висувають наші колгоспники. А що обоє ми — батько й син — досить-таки руді, то всю нашу президію називають золотою. Навіть мої шибайголови-внуки, вмостившись десь на підвіконні зі своїм зеленим дядьком, лящать нам звідти, коли виходимо на сцену:

— Ура, місця займає Золота Президія!

Що ти їм на це скажеш? Усміхнешся та й тільки. Так само як Федь мій не може звикнути до того, що він уже законний дядько, я ще й досі не можу звикнути, що це я вже дід. Внуками я пишаюся, моя шия і мої шевченківські вуса завжди до їхніх послуг (дуже приємно, коли воно, тепленьке та пустотливе, на тобі гніздиться), але натуральним дідом... Ні, не вважаю себе, не визнаю'

— Ось поїду, — кажу, — бабунику, в місто, там мені натягнуть поза вухами шкіру, розгладять оці зморшки, повернуся до тебе молодим.

Вона зауважує на це, що, мовляв, утюгом дешевше обійдеться, вигладить, аж блищатиму.

— Думаєш, Оришко, наука не досягне? Он подивись, стоїть квартал моїх черешень, зовсім уже були зістарились, а я їх позаторік омолодив. Сьогодні я омолоджую нерешні, а завтра знайдеться такий, що омолодить мене.

— Микито... А мене?

— І тебе.

Аякже! З Оришкою ми — душа в душу.

Сонце вже підбилося височенько, зігріває нас обох.

Веду Оришку до лимонарія. Повітря в траншеях — тепле, парке, цитруси вже политі.

Стоїть між ними моя Оришка, мов зачарована. Вічнозелене!

А я кажу їй:

— Це вже — для комунізму.

V

Якби сад мій умів говорити, то, певне, сказав би:

— Добре взялась біля мене дружна Братусева бригада! Скрізь, на всьому острові, кипить робота. І сам рудий Микита, як досвідчений диригент, знає, кого куди йому поставити, як свої сили розподілити.

Робота за роботу заходить. Ті гній возять, інші дерева білять та обрізують, а ті вже й димові купи заготовляють на випадок заморозків. Диригуй, Микито! Але диригуй, не стоячи на місці, як ті, що фраками до публіки стоять, ти мусиш скрізь побувати, обгасати за день свій сад від виноградників до сушарки, а від сушарки гайнути до самої водокачки, у проіилежний кінець острова — там сьогодні якраз почали ремонт. І так протягом дня: куди не кинь — там і в Микиту влучиш.

Спасибі ногам, що добре носять. Думаєте, чого оце в мене литки такі тверді, мов камінь? Суцільний м'яз під шкірою — наслідок щоденних марафонських забігів по території саду, по оцих острівних чудових висотах.

Секатора з рук не випускаю. Як тільки влучив вільний момент — так уже й знайшов собі солодку роботу, уже я з тими, що чепурять та обрізають дерева.

Сонце пригріває, дівчата мої пороздягалися. Роздягнусь і я. Вперше після зими скидаю свою ватяну куфайку.

Якщо дівчата, обрізаючи дерева, починають неспокійно поглядати в якийсь один бік і допускати помилки в роботі, то так і знайте: на території саду хтось уже з'явився сторонній, молодий, нежонатий.

Кого ж це вони набачили?

Ну, звичайно: зачули птаха в повітрі! Уже ворожить біля моїх траншей молодий та нежонатий Зюзів хрещеник Аполлон Комашка. Звідки він взявся з такими звичаями? Нікого не питаючись, чвалає просто до цитрусів, думає, що як Аполлон, то йому все дозволено.

Там, де Зюзь кумував, імена кумедні: коли не Реконструкція (дівчинка), так Аполлон (хлопчик). Наполіг, щоб назвали хлопця Аполлоном, так і виріс Аполлоном, тезкою молодого древнєгрецького бога. А чим вони схожі між собою... про це поки що утримаюсь. Правда, воював парубок добре, цього не відбереш: іде в розстебнутій. шинелі, нагородами до сонця сяє — повний кавалер ордена Слави.. Зараз цей кавалер працює садівником на Орджонікідзевському руднику і приїздив узимку до мене, до некавалера, на двотижневі курси мічурінців. Хлопець нібито метикований, ентузіазму в нього хоч відбавляй — побачимо, що з нього далі буде.

Поздоровкавшись, Комашка не зважується при дівчатах викладати свою справу, бровою відкликає мене вбік. Ніби не второпавши, чого він хоче, я у відповідь теж надавлюю бровою. Отак стоїмо й переморгуємось, а дівчатам цього подай: кахкотять!

— Можна вас, Микито Івановичу?.. На два слова.

Ага! Звідси б і починав. Але що за таємничість, чого він мулиться? Буває ж отак: у бою чоловік чорта на обидві лопатки покладе, а перед дівчатами йому яковось — пасує.

Йдемо з Аполлоном у мою мічурінську Лабораторію. По путі кажу йому:

— Товаришок, не мулься. Викладай — з якою місією' прибув?

Хлопець оглядає дерева жадібними агресивними очима.

— Прийшов що-небудь у вас украсти.

— У нас не дуже вкрадеш. Все наше добро глибоко в землю закоренилося...

— Чого там! — вигукує Аполлон і ні з сього ні з того починає реготати. — Під час війни на моїх очах живу людину вкрали, міліціонера...

— Ну, ти обережніше на цю тему.

— Чого там!.. Знаєте, час був суворий, їхали матроси Ростов визволяти — люті, мов демони... На Північному Кавказі діялося, на одній станції. Якийсь міліціонер там із жінками несправедливо повівся, а матроси побачили це і... хоп його до себе у вагон.

Комашка знову погигикує.

— Ну, а потім же? Повернули?

— Викинули з вагона те, в чому був. У нас, кажуть, і на нього вистачить амбіції та амуніції. Доки на пероні розбирались — поїзд і хвіст показав. Через два тижні міліціонер листа надіслав додому: живу добре, воюю в морській піхоті.

— Складно ти брешеш, товаришок, Микита не вміє так... Подивлюсь, чи складно садівникуватимеш... Я до тебе незабаром навідаюсь.

— Тільки спасибі скажу, Микито Івановичу. Прийдіть проінспектуйте, будь ласка, вкажіть нам орієнтири.

Я таки й справді до нього навідаюсь. Сад у них молодий — треба туди досвідченого ока. В мене жодне літо не минає, щоб я не обійшов усі наші довколишні сади в радіусі з півста кілометрів. І колгоспні оглядаю, і ті, що при школах га рудниках... А як же ви думали? Нам, садівникам, замикатися в собі не можна: тому допоможеш чимось, а в іншого, дивись, і сам почерпнеш.

В лабораторії моїй лежить у кутку більше пуда проклятого металу, тисячі осколків, що я їх навтягував з дерев після війни.

— Чого ви їх не здаєте в утильсировину? — дивується Комашка.

— Хай лежать, товаришок. Вони завжди нагадують моїй бригаді, що таке війна і що таке мир.

На полицях вподовж стіни виставлені рядком найкращі зимові сорти яблук, що ростуть у нашім саду. Мічурінський Пепін шафранний, ренет Симиренка, Мліївська красуня, Кальвіль сніговий, Пармен зимовий золотий... А на лівому фланзі, прошу звернути увагу: біле, крупне, овально-конічної форми, а на сонячному боці ніжний, як у молодої дівчини, рум'янець. Це — зовні, а всередині воно ще краще; ароматне, м'якуш білий, соковитий, дуже щільний, а смак — винносолодкий, освіжаючий. Нізашо не вгадаєте, який це сорт! Ніде він ще докладно не описаний, торік вперше ми його експонували на обласній виставці. Це була справжня окраса нашого стенда. Цілими днями товпилися біля нього любителі, захоплювалися знавці:

— Що за шедевр!, Плод — як налитий світлом!

Це моя, Микитина, гордість, це новий сорт яблука, виведений отут, на острові.

Не знаю, яким чудом збереглася під час війни моя гібридна ділянка. Хоча ні, невірно буде сказати — чудом... Наші люди зберегли її. Поруч з іншими, дістала і моя Оришка нагаїв від фашистського коменданта, шмагали її при всіх на тому самому крузі перед волостю, де колись я агітував наших упертих жінок. Вимагав комендант, щоб віддала йому Оришка мої записи по гібридах. Самого серця мого йому подай!

Витерпіла, не зізналася, не віддала. А гібридну ділянку колгоспники навмисне занехаяли — бур'янами, чортополохом заростала, аби тільки

не привертала уваги коричневих менделістів. Зате ж, коли повернувся я з війни, порадувала мене ділянка отаким красунем!..

Дуже популярне це яблуко на рудниках. Як розкуштували гірники — одбою не було.

— Запашне, соковите, освіжаюче! Саме для нас!

Вже й саджанців я навиводив з нового сорту, цієї весни буду насаджувати в двох кварталах на місці вимерзлих абрикос.

Витримав уже мій сорт багато випробувань, і я певен, що й усі подальші витримає. Дав я йому ім'я — "Сталінське".

Зачудовано дивиться Аполлон Комашка на мою полицю з яблуками, бачу, щось хоче сказати та не зважується.

— Говори!

— Микито Івановичу, я...

— Яблук?

— Ні, ме...

— Меду?

Сміється.

— Мені довідатись би... Коли починаєте посадку?

— Ти не відтіль кажи. Викладай чорним по білому:

за чим прибув?

— Саджанців...

— О, це відтіль. З цього б і починав. Але будь готовий сприйняти удар, товаришок: мабуть, не попасешся. Ти ж знаєш, що я чоловік забобонний і доки не почну висаджувати в себе, до того часу нікому не відпускаю.

— Це мені відомо, — зітхає Аполлон, вислухавши мене. Потім, злодійкувато покосившись на двері, з рішучою вправнісію добуває десь із-під своєї славної шинелі запечатану півлітра і, ніяковіючи, ставить передо мною на стіл.

Смішно мені стає. Це він хоче мене замогоричити, дістати саджанці по так званому "блату"!

— Хто це тебе навчив, хлопче? — питаю. — Чи не твій хрещений — товариш Зюзь? Негайно ж забери зі стола свого підкуркульника, заховай подалі та нікому й не показуй: дома з однополчанином розіп'єш. Мене, товаришок, могоричити не треба. Я роздаю без цього, я тільки радію та пишаюся, коли до мене йдуть за посадковим матеріалом. Всім наділю, за півдарма роздаватиму — аби тільки більше було в нас садів, аби набувала наша справа всенародного розмаху... І якщо ти матимеш згодом свій власний питомничок, то й тобі раджу: не затискуйся в кулак, не відмовляй, коли маєш, нікому, бо — діло наше святе, бо проситиме в тебе тільки чесний ентузіаст, тільки той, хто потім плекатиме дерево... Байдужий до тебе не прийде.

Аполлон, заховавши пляшку, підсідає ближче до мене.

— А як нашот "Сталінського"?

— Що — як?

— Гірники наші "Сталінське" дуже високо ставлять... Чи не можна буде... розжитись?

— Обов'язково — можна буде. В усі краї з радістю пущу.

— Спасибі. Я прислухатимусь. Як тільки почнете — одразу примчусь.

— Гаразд. Тільки перед тим забіжиш до нас у контору, оформиш дозвіл... Такий уже порядок. Колега мій раптом скисає.

— Неодмінно через контору? Ви знаєте, я сьогодні-вже був у товариша Мелешка і в товариша Зюзя.

— І що?

— Чого-небудь, кажуть, відпустимо, а щодо нового сорту... то рано встав. Не на тій ще, мовляв, стадії, щоб його всім відпускати. Посилаються на те, що собі багато ще треба для ремонту саду.

Так ось чого ти заїкаєшся, товаришок, ось звідки твоя відчайдушна пляшка! Горе навчило, мав уже розмову з Мелешком та Зюзем...

Однак, Комашчине повідомлення не дуже мене вразило. Я догадуюсь, чого вони там крутять. Трапляються ще в нашій садівницькій практиці такі екземпляри з консервативною спадковістю, такі типи, що туго піддаються впливові ментора... Хочуть і моє "Сталінське" законсервувати. Е, хлопці, будьте обачніші. Микиту недарма зовуть войовничим: проб'ю рутину, ні перед ким не позадкую.

— Післязавтра, мабуть, почнемо висаджувати, — кажу Аполлонов!. — Ти не турбуйся: приїзди, все буде в порядку.

Виходимо в сад.

— А ти, — питаю, — справді рано встаєш чи, може, схід сонця на подушці зустрічаєш?

— Підйом у мене разом з півнями.

— Дивись, товаришок, не поморозь свої черешні, заготуй уже зараз димові купи. Бо в пору квітування заморозок найнебезпечніший якраз при сході сонця. Можна сказати, сонце само "приморожує".

— Як це?

— А так... Відомо тобі, що заморозок страшний різкою зміною температури. На світанку придавить він, а тут тобі — сонце. Квітка ще вогка, крапля роси висить на ній і через ту краплю, як через збільшувальне скло, сонце робить променем свій опік. А дим розсікає промінь, отже, давай диму, окутай ним сад на цей час... Думаєш, не попобігав Микита, як навіжений, зустрічати сходи сонця на острові? Встанеш удосвіта, вийдеш надвір: мороз сивіє! Запалюєш мерщій смолоскип і щодуху з тим смолоскипом на осгрів, аж люди тебе полохаються. Прибіжиш, захекавшись, як марафонець, підпалюєш одну купу, третю, десяту — і вже сад огортається м'якою білою завісою... Тепер у мене молодші бігають, а тобі ще самому треба, товаришок!

— Бігатиму, Микито Івановичу, духу вистачить... Я ось про що хотів вас запитати. Про окуліровку. У нас окулірують звичайно вічком на кореневій шийці. А я хочу спробувати окулірувати на метр вище, щоб увесь штамб був диким, морозостійким. Як ви гадаєте?

Дивуюся: так просто, а мені самому на думку не спало.

— Як я гадаю? Пробуй, за це ніхто по лобі не вдарить! А ще, чого доброго, й вийде...

Проводжаю Комашку до центральної алеї, з цим парубком треба бути чемним. Хто зна: може, і справді в майбутньому він утвердить своє незвичайне, дане йому п'яним Зюзем ім'я?

— А чого то ваші дівчата надо мною сміються?

— Не пасуй, товаришок: з посміху люди бувають. Кумедний хлопець, буде з нього путтяі

VI

А з Мелешком, Логвином Потаповичем, я ще розмову матиму. Він мені давній друг, і не раз ми, буває, сядемо з ним у свято та й вип'ємо до сліз, але це ніскільки не-заважає нам так іноді диспутувати, що обидва впріємо, аж рясні роси нам на лисинах повиступають. О, я бачу тебе наскрізь, шановний Логвине Потаповичу, і знаю, що ти моєї критики побоюєшся, хоча я ніколи не належав і не належу до якихось кадрових критиканів.

Є ще в нас такі млини: чи має що сказати чи не має, а лізе на трибуну, аби йому хоч трохи поплескали в долоні. Критиків цієї масті я сам не перетравлюю, називаю їх грушовими клопами. В садах водиться шкідничок такий за прізвиськом грушовий клоп. Страшний він не сам по собі, а страшний тим, що, повзаючи по листку рослини, виділяє дуже багато екскрементів. Загиджує ними весь листок, закупорює на ньому всі пори, і рослина, яку обсіли грушові клопи, нарешті, жовкне, чахне, задихається.

Був у нас колись один — куди! вдесятеро в'їдливіший, ніж товариш Зюзь. Я його інакше й не класифікував як Клопікус Столярчукус житомирський. Родом цей тип був десь із Житомирської області, з Полісся, там, певне, від колективізації зринув, а до нас присмоктався. Я тут саме сад починаю закладати, дні й ночі в тривогах, у неспокої, а Столярчук тим часом наче крук надо мною — карк! та карк! Як тільки

оце в нас які збори, так уже в нього і язик через плече теліпається. О, той клопікус умів перед людьми вицвенькуватись пустопорожніми фразами!

— Шановне товариство, ніби ж то добре? Зоставить нас без штанів Братусь, проковтне червоних усіх запорожців його непродуманий сад!..

І пішов, і пішов... Послухати його, так і справді виходить, що намірився вже Микита проковтнути геть усю свою Кавунівку.

Столярчук навіть дописа у райгазету був про мене, надряпав: зловмисне, мовляв, підриває Микита Братусь економіку артілі, а секретар партосередку Карпо Лисогор замість того, щоб викрити шкідливі прожекти, сам Братусеві потурає. Не знаю, хто там сидів у редакції, що не розібрались, а просто бу-бух! як Пилип з конопель... Оришка моя вже й сухарів тоді була мені насушила, та саме Лисогор з Мелешком нагодилися, сказали Оришці:

— Почекай... Микита ще натворить нам чудес. Потім, коли сад мій уже піднявся, коти почав добре родити, тоді й Столярчук, повернувши флюгера по вітру, пхається в сад, набивається не куди-небудь, а все на збір черешень.

Неохоче я посилав його в черешневий квартал, невигідно було для артілі: зажерливий вдався, мов гусінь. Я вже казав пасічникові:

— Годуйте ви Столярчука медом, напихайте його до ригачки перед тим, як вирушає він у черешневий квартал... Ви ж знаєте, як ціняться наші черешні.

Думаєте, помогло? Клопик той і меду натузується, і для черешень потім таки місце знайде. Сяде оце під деревом, затисне між ногами повне відро черешні і гомонить до вас, гомонить (та все складно, витримано), а тимчасом на язик по ягодині — кидь, кидь і так аж поки

пальцями й дна у відрі черкне. Втреться, встане, і кісточки біля нього не знайдеш (а мені ж кісточки потрібні). І куди воно в ньому вміщалося? Та хоч би сказати чоловік як чоловік, а то миршаве, червиве, а в той же час отаке зажерливе та у брехнях невтомне. Багато він мені крові попсував, але тепер його вже не чути, зник у небуття. Якось, нажлуктившись кісточкового самогону, заблудився, неборака, вночі на власній леваді, забрів у болото і — зовсім на мілкому — втопився.

Безславний кінець... Повзав собі по землі чоловічок, роз'їдали його всякі пережитки, а він сам намагався роз'їдати інших і втонув у свійському багні, та ніхто тепер і добрим словом його не згадає.

Отакі бувають критики-паразитики. Таких я сам при нагоді давлю.

А між тим, коли мені щось наболить, коли мене вже чим-небудь допечеш, тоді тремтіть, пережитки, не дам тоді пощади і рідній Оришці.

Логвин Потапович уже добре вивчив мою вдачу та мої принципи. Коли наближаються звітно-виборчі збори, тоді Мелешко розкривається мені назустріч, як медонос, обіцянками-цяцянками так і сипле: і людей з твоєї бригади на поле не відриватиму, і ядоматеріали вчасно завезу, і з Аерофлотом про спилювання домовлюсь, і сам особисто в мічурінський гурток ходитиму... Мелешко тоді в мене перший друг науки!

Обіцянки його я приймаю, але на звітних зборах, як на вирішальних, мій голос усе-таки чути. Хочеться освіжити чоловіка, бо кому ж приємно, щоб твій друг, один з найупертіших фундаторів артілі, та на двадцятому році головування раптом вийшов би в тираж!

— Ми, — кажу, виступаючи, — хвалимося, що в нашому колгоспі з дев'ятисот виробничих процесів в семистах уже застосовується механізація. Ми хвалимося, що більшість наших колгоспників мають по кілька цінних кваліфікацій. Вся наша молодь здобула семирічну освіту і вище. Все це так, все це чудово. Але давайте глянемо, як ми, літні люди,

можна сказати — фундатори, встигаємо за молоддю? Чи всі з-поміж нас досить повороткі, далекозорі та прудкі?

— Покажіть ногу, Микито Івановичу! — гукає з цей час мені хтось із задніх лав. Наша публіка знає, що Я не з сором'язливих і люблю іноді похвалятися своїми ногами. Хочуть, щоб я закотив отут холошу, показав зборам свої мускули. Литок у мене справді нема — самі мускули, міцні, розвинуті яблуками, як у футболіста. Це тому, що багато бігаю по острову.

Весело стає нашим зборам.

— Поза всякими жартами кажу: це справа серйозна. Як ми над собою працюємо? Як ми науку та культуру опановуємо? Не секрет, що в декого з нас уся домашня бібліотека починається з літери "К": корова, кури, кабани... В лекторій ходимо лише на вступ та на закриття, бо всі ми перевантажені. До четвертої глави дійдемо, потупцюємось та й знову наступного року повертаємось до першої. А на колгоспному радіовузлі, замість мічурінської пропаганди, що ми робимо? Все ліго кавуни та фрукти гірникам продаєм!..

Звісно, я лише для складу кажу "ми" — все стосується насамперед товариша Мелешка. І він це добре усвідомлює, будьте певні. Коли розійдусь, то вже перестаю з ним у піжмурки грати, звертаюсь просто до нього:

— Бійся, Логвине Потаповичу, засахаритися у матеріальних достатках, заколисаний загальною пошаною! Бійся, кажу, обрости мохом! Тоді тебе ніщо не врятує, прокачаємо на вороних, вийдеш у тираж.

Вам цікаво, чому досі ми його не заголосували? Е, це не так просто. Товариш Сталін учить, що людей треба турботливо й уважно вирощувати, як садівник вирощує облюбоване плодове дерево. Ви

тільки вдумайтеся в ці слова... Щоб вжити таке порівняння, треба бути великим садівником, близько відчувати нашу справу, нашу душу з, усіма її прекрасними переживаннями.

Не можемо ми так просто повестися з Мелешком — заголосувати та й край. Добрий з нього господар, умілий організатор, колгосп наш славиться на всю республіку. Одначе і вади Мелешкові чим далі все важче та важче нам терпіти, бо швидко крокуємо вперед.

Не хочеться нам товариша кидати позаду напризволяще, на розправу пережиткам-сіроманцям. Знаємо, що коренева система розвинута в ньому добре, треба лиш правильно сформувати Мелешкові крону.

Догадуюсь я, чому він не хоче відпускати для рудника саджанців мого найкращого сорту. Ой, Мелешку, Мелешку! Краще б мої догадки та не справдились.

Є люди, як гірські орли, з величезним радіусом бачення. А є, на жаль, ще й такі, до яких треба підходити з садівницьким ножем і нещадно щепити їм далекосяжну мрію.

Я вже не раз думав — звідки в нашому Мелешкові така безмрійність? Невже це тому, що він був свого часу міністром?

Ви не смійтесь: був наш Мелешко міністром.

Давно, правда, ще під час громадянської війни. Тоді, як відомо, утворилася в наших Кавунах Червона Кавунівська республіка. Було обрано свого президента Якова Покиньчереду (потім сердегу розстріляли григор'євці), було створено військо, визначено кордони, призначено міністрів, відкомандировано послів у сусідні села. Навіть монету хотіли свою вибити, але нічим було.

Незаможницька наша республіка не зганьбила себе, кілька місяців хоробро відбивалася від махновців та від григор'євців, трималася, доки не підійшли регулярні червоні частини. Сам я був при артилерії (мали ми в себе аж дві гармати), а Мелешко Логвин Потапович уже тоді був міністром сільського господарства. Отож, думаю, чи не хуторянсько-міністерський портфель досі висить на Мелешкові, заважаючи йому стати в повному розумінні зразковим головою колгоспу?

VII

Хай не подумає хто-небудь з наших міністрів, що Микита взагалі недосить шанобливий і неохоче скидає шапку перед котримось із наших міністрів.

Навпаки, я цілком згоден з тим, що недавно оце було створено нове міністерство бавовництва, і не маю сумніву, що туди призначено достойного міністра. Більше того, в мене самого є пропозиція в такому ж плані і хотілося б, щоб наші депутати над нею поміркували.

Товариші, чи не пора нам сгворити міністерство садівництва? Ми хочемо всю нашу країну вкрити квітучими садами. Вже зараз площа під садами та ягідниками проти дореволюційної збільшилась по Союзу більше, ніж удвічі. В роки сталінських п'ятирічок з легкої руки мічурінців садівництво просунулось у віддалені північні райони, на Урал, в Сибір, на Далекий Схід. Всі наші люди мусять мати (і матимуть!) достаток найкращих у світі фруктів.

Та хіба йдеться тільки про фрукти? Сади поліпшують клімат, збагачують киснем повітря, прикрашують наше життя... Сади облагороджують людські почуття, впливають на самий характер людини. І чим ближче до комунізму, тим більші, складніші державні завдання постають перед нашими садоводами.

То, може, справді уже назріло? Може, пора вже наших садівників об'єднати, виділити таку важливу й перспективну галузь сільського господарства в окреме міністерство? Ми вже тоді атакували б з усіх кінців свого вожака-міністра. Хай би він, не будучи Мелешком, глянув на все по-державному, звернув би насамперед увагу на розсадники, на механізацію садових робіт, на підготовку молодих кадрів, а при нагоді розповів би міністру фінансів товаришу Звереву, чому на присадибних ділянках наші колгоспники не завжди охоче висаджують плодові дерева... Товариш Зверев знає про це, йому тільки ще раз треба нагадати.

Отак я думав сьогодні, підбиваючи підсумки трудового дня. Роботу закінчено, дівчата пішли, співають уже десь біля мосту. Свіжий весняний вечір спускається над нашим садом. Сходить із степу місяць, над рудником спалахнула червона зірка, вірна ознака того, що наші гірники достроково виконали місячний план видобутку.

Тихо в саду, за квартал чути, як десь біля сушарки уже чхає дід Ярема, наш вартовий.

Прямую до нього.

— Діду Яремо, чого ви тут чхаєте?

— Оце тобі... А де ж мені чхати?

— Дивіться, діду, ми на ніч залишаємо лимонарій відкритим. Частіше поглядайте на прилади: як тільки помітите щось підозріле — одразу рами опустіть.

— Кому ти кажеш, Микито? Може б, ти не вчив мене, вченого? Я вже без тебе подумав, поставив он собі водиці в черепку.

— Ваш черепок, діду...

— Еге, черепок! Думаєш, вода в ньому гірше відчує приморозок, аніж оті брехунці, що на твоїй лабораторії рисять?

— То не брехунці, діду, то — наука. Ви хоч і старий чоловік і маєте за плечима великі життєві курси, але й науку не кривдіть. Вона старіша за всякого найстарішого чоловіка.

Дід знову чхає, аж борода йому трясеться.

— Чи протягло де, чи що... Бач, мусив надягнутися як проти зими: кожушок і штани ватяні.

Борода в діда Яреми рідкісної пишноти: широка, рівна, біла, мов сніг, у сутінках світиться. Не останню роль відграє вона в тому, що всякий раз, коли в нас бувають які-небудь делегації, дідові Яремі випадає честь підносити їм хліб-сіль на рушнику.

Минулої осені поляки в нас гостювали. Приїхали з міста голубим автобусом, але Мелешко, будучи і хазяїном і заодно екскурсоводом, нізащо не хотів згодитись, щоб вони господарство "Червоного запорожця" також оглядали з вікон свого автобуса. Рішуче попросив їх пересісти у наш власний відкритий грузовик.

— Так, мовляв, буде видніше, більше побачите. Дуже чемним стає Мелешко в таких ситуаціях! Сам підсаджував гостей у кузов і так захопився тоді своєю роллю, що ледве не підсадив був і мене, свого бригадира, вкупі з гостями... А коли помилка тут же з'ясувалася, то ми глянули один на одного, і обидва голосно зареготали.

Саме тоді, напередодні приїзду поляків, я повернувся із Степового, з науково-дослідної станції, привіз звідти повний портфель коштовностей — насіння різних південних рослин. Чай, лавровий лист, мигдаль, хурма — все там було в моєму потертому портфелі. Скільки треба, залишив собі для експериментів, а решту насіння полякам роздав, хай і вони

потурбуються. Підношу одній полячці — була там така симпатична молодичка, — а вона бере і сміється:

— Це чай? А цукру теж дасте?

Саджанці наші їм дуже сподобались, усе просять у мене та дзенькують. Наділив їм і саджанців, хай вирощують на радість своїй новій демократичній Польщі.

Попереджаю ще раз діда Ярему:

— Пильнуйте ж. Бо заморозок, він підступний: підкрадеться і незчуєтесь. Дід Ярема сердиться.

— По-твоєму, Микито, я такий уже тюхтій... Тільки тобі наче і болить оцей лимонарій. А мені то він не болить? Я тут для небелі стою, мені даром трудодень пишеться?

І поніс, і поніс... Ба, який!

— А пригадуєте, кажу, діду, як ви на мене ціпом колись замірялися?

— Що Там про укрупнення чути?

— Думаю, що під осінь одружимося з "П'ятирічкою".

— Та хоча б скоріше й поженитися. Бо в них там сад... я давно вже на нього зуби гострю. Бур'яни порозводили — сірі вовки виють.

— Об'єднаємось, тоді ніякий вовк у саду не втримається, ви його одразу безпритульним зробите.

— На той світ позаганяю... Будуть діла!

— А будуть, Микито Івановичу. В повітрі он уже носиться, що будемо в Каховці другий Дніпрогес будувати...

— Лідіє Тарасівно! В Каховці? Другий? О, це відтіль, це зовсім по-нашому! А коли? Не чули?

— Так... почувається, що незабаром.

— Добре та й дуже таки добре, Лідіє Тарасівно! Ви уявляєте собі, які там сади зашумлять? Сам поїду, візьмусь...

Вона посміхається.

— Підготуйтесь, Микито Івановичу...

— Готовий уже, як піонер!

Схвильований, збуджений наближаюсь додому. Бач, як порадувала мене Лідія Тарасівна — новий Дніпрогес у Каховці! Вода в таврійському степу... Який це переворот буде в природі нашого Півдня! До самого Чорного моря квітуватимуть сади, білітиме бавовник. Брунитимуться пшеницями поля. Забудемо, що таке огненні нищівні суховії, лише в згадках старезних дідів залишитесь ви, ненависні чорні бурі!

Наче преміювала вона мене оцією чудовою звісткою. Радісно мені і водночас якось... уже й сподіване! Якби колись Микита почув, що ходить такий грандіозний проект, то, може, ще й не повірив би, а зараз... Одразу віриться! Бо хіба ми самі вже не готові тілом і душею, технічно й морально до виконання таких велетенських накреслень?.. Готові і ще раз готові!

Оце вам і Лідія Тарасівна... Буває ж так: стоїть собі при місяці, насіння лузає, а яке багатство при ній! Тепер я догадуюсь, що не на місяць видивлялася наша Лідія Тарасівна, на інше, мабуть, милувалася з

ганку. Адже саме отам, за рудниками, десь під отим місяцем уповні і лежить вона, наша славна весняна Каховка!

VIII

Дома Оришка не в дусі. Знову багато листів прийшло на моє ім'я, та всі їй здаються дівочими почерками писані. Тільки лист від мого давнього приятеля Степана Федоровича Лиронця, директора Степової науково-дослідної станції плодівництва, тільки цей лист і уник Оришчиної цензури, а в решту конвертів уже вона встигла позаглядати, уже на них і пальці Оришчині знати (попідклеювала знову тістом). Отож не витерпить, процензурує, а потім ще й сердиться, ще ти будеш і винуватий перед нею, незважаючи на те, що тайна листування у нас оберігається законом.

— Свіженькі, кажу, ще й не висохли. Мовчить моя Оришка, як води в рот набрала. Пишуть молоді садівники (та й садівниці ж!), ті, що приїздили взимку до мене на кущові мічурінські курси. Допитливий, напористий народ, люблю я таких. Той хвалиться, чим весну зустрічає, той про щось допитується, чого тоді не второпав, а всі разом, як змовились, саджанців просять — "Сталінське" їм припало до серця.

"Вельмишановний Микито Івановичу!

(Цебто я).

На нашому руднику вже повна весна. Зробив розбивку саду, купив ножів садових та секаторів, а зараз копаємо ями для весняних насаджень. Буду у вас за посадматеріалом, записуюсь на "Сталінське", нагадую, що ви мені його обіцяли (коли я йому обіцяв?)

З мічурінським привітом!

Павло Плигун".

Цей друг витрясе хоч з кого, цей свого доб'ється. А ось від моєї улюбленички, від Зіни Снігирьової з Каховського району. Беручке, моторне дівча!

"...Окрім роботи в саду, ще — за дорученням комсомольської організації — веду гурток, поглиблюю людям садівництво і значення його. Іноді буває навіть смішно, що дехто каже не "чубук" (виноградний), а "муштук"... Робота мені дуже подобається, скрізь хочеться встигнути, мама вже скаржаться, що бачать мене, лише коли сплю. "Нічого, — кажу, — мамо, зате ж перетворимо наші сипучі піски в комуністичний сад!.."

І теж: дайте "Сталінського". Цьому завзятому качанчикові, не вагаючись, відпущу, бо вже знаю: підуть мої саджанці назустріч новому Дніпрогесові, на щасливе життя у відродженім степу.

У подруги Зініної, в Любочки Дробот, справи посуваються, видно, значно гірше. Як зараз бачу Любочку, — накрутивши собі гніздо на голові, іде писана красуня, розкохана, поважна, не йде, а пливе.

"Привіт із глибини таврійських степів! Пише ваша курсантка Любов Дробот, яка вже твердо вирішила жити на периферії, щоб вивести в майбутньому свій новий сорт.

...На мою вимогу — дати в сад людей — у нашого голови була одна відповідь: завтра та завтра. І я вже хотіла кинути садівництво, зневірилася зовсім, а потім згадала вас, Микито Івановичу, завжди бадьорого, жартівливого, загартованого труднощами, і зрозуміла, що це в мене просто тимчасове моральне падіння сил, це так звана "опатія" від всіляких невдач по роботі. Треба переборювати, сказала я собі, адже Микиті Івановичу на початку теж нелегко давалося, а тепер який сад виплекав і власні сорти має..."

Далі — там знову привіти і люте Оришчине тісто. Дуже не по нутру мені оця "опатія", в нашому живому ділі це як лишай, як грибкове захворювання. Звідки воно? Нема, нема, та й виступить на котромусь із нашої молоді... Чи тобі, дівчино, доводиться щовесни шмагати босоніж до Фальцфейнів на заробітки? Чи стоїть над тобою пан Філібер, заставляючи на збиранні черешень цілими днями співати, як заставляв він своїх наймичок, щоби, співаючи, не могли вони в саду ягоду з'їсти? Двадцять років дівчині, здоров'я на трьох, сад насаджує небувалий, а зіткнулася з якимось твердолобим і вже в неї — а-па-тія!.. Треба відповісти Любочці міцно, з червоним перцем. Інші можуть і зачекати, а їй відпишу негайно.

Степан Федорович, повідомляє, що 12 травня відбудеться вчена рада науково-дослідної станції і що стоїть на тій раді моя інформація про наслідки першої зимівлі цитрусів в умовах нашої зони. Сам ще не встиг на радощах опам'ятатись, а Миронець уже на люди тягне. Наче знав він, що я сьогодні траншеї відкрив, сорока йому на хвості, мабуть, віднесла. Що ж, доведеться їхати інформуватись шановній раді, недаром же вона обрала мене своїм членом.

— Скучай, Оришко, скоро в Степове поїду.

— Знову засідати?

— Знову, бабунику.

— Щось дуже ти часто зарядив у Степове... Гляди, ще академіком станеш.

І, війнувши рушником, вона ставить вечерю на стіл. Тільки я за ложку, як відчиняються двері і, пригнувшись, заходить до хати сам товариш Мелешко.

— Твоя таки доля не вмирала, Логвине Потаповичу.

— Іду вулицею та й чую, що в куми Оришки чимось смачним з димаря пахне. Дай, думаю, зайду, може, Микити якраз дома немає.

— Ви таке й придумаєте, куме, — несподівано посміхається моя Оришка, розгорівшись, мов сімнадцятка.

— Якби оце ваша Степанида почула...

— Хіба, — кажу, — Степанида така деспотка, як ти? У них там свобода совісті панує. Сідай, міністре, — Припрошую Мелешка до столу.

Він не дуже прошений. Крякнувши, сідає (так само, —як розписується — навскоси, по діагоналі до мене), лікоть ставить на стіл, аж дошка під ним жалібно поскрипує. Не вперше їй отак поскрипувати — не вперше сидить Логвин Потапович за моїм столом.

Зауважу принагідне, що природа-мати не поскупилася, формуючи нашого Мелешка. Це він ще трохи й схуд, відколи парторгом стала в нас Лідія Тарасівна. Раніше ковалям мало не щотижня доводилось міняти ресори під його тачанкою, а це вже другий рік їздить — нічого. Думаю, що з поміччю Лідії Тарасівни він рано чи пізно таки й за Четверту главу перевалить.

Голова у нашого Мелешка, як завжди, старанно вибрита (щоб межі лисини були менш помітні), обличчя пашить здоров'ям, у шкуру не потовпиться і вражає кожного своєю обвітреною масивністю та богатирськими обіддями чорних вусів. Завжди нашому Мелешкові жарко, гімнастьорка на ньому, з запиленими орденами "Знак пошани" та "Вітчизняної війни", уже й зараз розстебнута (вважайте, що на все літо), всякий може милуватись закучерявленими головиними грудьми. Глянувши нижче, побачимо солідний головин живіт, що пружинить під гімнастьоркою, обтягнутий вузеньким кавказьким ремінцем (просто дивно, як отой тоненький ремінець та витримує такий тиск), а ще

нижче... та хай йому грець! — доки обмалюєш цього Мелешка з голови до п'ят, то й вечеря вичахне.

— Оришко, може, наллєш нам хоч по наперстку... Бажано малинівки.

— Нема в мене малинівки! Потроху-потроху та й вилизькав за зиму!..

Знаючи Оришчину натуру, я мовчу: жду подальшого розвитку подій.

А вона, побубонівши ще трохи, незадоволено подзенькавши біля буфета, підходить до столу і... наливає. Тієї ж таки малинівки, яку я нібито вже давно вилизькав. Отут моя Оришка вся! Дивна жінка, ні на кого її не зміняв биї Вона тебе покритикує, вона тобі викаже і сама ж тебе й пошанує.

— Отже, будьмо!

— Будьмо!

Очі в Мелешка дрібні, розумні, лукаві, свердлять і свердлять співбесідника весь вечір і лише, коли він решуче або перехиляє чарку, то їх — нема, пірнають кудись у тілесну живу глибину. Я не пригадую, щоб Мелешко коли-небудь посміхався, мабуть, він посміхатись не вміє. Якщо йому гірко — сопе, якщо ж весело, то просто регоче, аж шибки в конторі бряжчать.

— Ото вам і все, — попереджає Оришка, хряпнувши буфетом, — більше не ждіть.

Тепер я знаю, що ждати нічого: на повторний шкалик буднього дня у неї не розраховуй. Та й ми не з тих, що в кінці вечора мають звичай під столом зустрічатись. У нас, я передчуваю, буде з Мелешком серйозна розмова.

— Чого ти, — кажу, — Логвине Потаповичу, не завернув сьогодні в сад, щоб на цитруси глянути? Там такі стоять — серце радуєгься.

— Оце я й забіг довідатись... Значить, житимуть?

— Ще й плодитимуться.

— Ну й слава богу... чи то пак природі слава та третій твоїй бригаді... Це, думаю, буде неабияка стаття в наших прибутках.

— І не лише стаття, Логвине Потаповичу.

— Звісно, не весь лимон піде на реалізацію, будемо й на трудодні видавати... А я оце по рудниках гасав, хотів кріпильного лісу добути для свинарників. Ніхто не дає! Ось тобі й зближення, ось тобі й ліквідація протилежності між містом та селом. Як ми для рудників, так і п'яте, і десяте, а вони хоч би шефство над нами взяли та лісу кубів скільки відпустили.

— Це рудники вже почали ліс для нас одержувати? Не чув... Чи, може, який-небудь новий спосіб придумали, щоб лави в шахтах не кріпити?

— Ти не смійся, Микито. Я знаю, як це робиться:

блат — великий чоловік.

— Не згоден я з тобою... Може, і був коли-небудь та для кого-небудь великим, але чим далі, то все меншає, уже перетворився в ліліпута. Думаю, що ми його взагалі скоро в землю втопчемо. В наші дні, навпаки, товариш Держконтроль став великим чоловіком.

— Проти цього не заперечую, — покривився Мелешко,. зарипівши стільцем — Але тобі, як членові ревізійної комісії, добре відомо, що в нашій артілі відносно порушень статугу все в порядку. Держконтролеві у нас нічого робити. Не з колгоспу, а в колгосп, оце моє статус-кво. Колгоспом я дужий, колгоспом багатий і тому завжди стою на варті його інтересів. У нас ніхто руки не погріє, це не те, що в "П'ятирічці" — поросят розбазарили, а потім акта склали, нібито поросята поросят поїли.

— Ми їх ось підгягнемо, як посватаємося восени.

— Об'єднання, звичайно, річ добра, я давно казав, що крупне господарство далеко рентабельніше. І навіть, Микито, якщо мені й головою не бути в укрупненому, то я все-таки за укрупнення. Правда, одне мене трохи бентежить... В цьому році за тваринництво нам зірки світять (Оришка моя від печі аж вухами пряде). Напевне і вам, кумо Оришко, ну й мені ж, як голові. Не знаю тільки, як буде, коли при об'єднанні оберуть когось іншого. Кому тоді присудять? Чи тому, що був, чи тому, що буде?

— Не турбуйся, Логвине Потаповичу, в Кремлі правду бачать... Ти мені інше скажи: був у тебе сьогодні Аполлон Комашка, садівник з Орджонікідзевського рудника?

— Це той кавалер? Був.

— Про що ж ви переговори вели?

— Та про що ж: про саджанці, звісно. Дай та дай. За цими дайками якраз і починаються порушення...

— Відмовили, значить...

— Чого там відмовили... Зюзь теж присутствував при розмові, не дасть збрехати. Продамо, кажемо, небоже, що самим не гоже... Не думай, що я так йому й бовкнув, ми, брат, теж дипломати!.. І знаєш, чого він захотів? "Сталінського" їм відпустіть, хо-хо-хо... Розкуштували. Але ми, як відомо, народ темний, нам аби гроші, аби ліс, а не хочеш по дружбі жити — зідчалюй... Он старий друг-приятель Карпо Лисогор учора дзвонив, хоче свою МТС озеленити... Карпові не уважити просто гріх, та й то відносно "Сталінського" я ще не дав йому остаточного резюме.

— А, по-моєму, і рудникові треба відпустити.

— "Сталінського"?

— "Сталінського".

— Ти що, Микито? Такий сорт! У нас в руках!.. Та ні за які гроші!

— Саме такий сорт мусять одержати рудники.

— Слухай, Микито... Я знаю тебе давно: ти завжди по коліна у фантазіях бродиш. До твоїх коників нікому з нас не звикати. Але чим далі, мені все важче тебе розуміти, Микито. Чи ти вже перестаєш бути патріотом нашого "Червоного запорожця"? Чи тобі не дорога його слава і пріоритет? Ми з тобою — фундатори, ми за нього який бій витримали з куркульнею та її полигачами! (Оришка моя навмисне гримить рогачами). Вийшли, нарешті, на світлий шлях, залікували рани війни, зміцніли так, що з Посмітним можемо тягатись! І оце тепер ти радиш — повідчиняти ворота навстіж, заходь, бери, що на тебе дивиться? Їй-право, Микито, якби ти не отут виріс, подумав би, що тебе рудничани підіслали!

— Все-таки я не второпав, Логвине Потаповичу: чому ти не хочеш нового сорту гірникам відпустити?

— Е, ти на це не бий, товаришу Братусь! Сам я з нашим героїчним робітничим класом здавна змичку маю... Ти бачив їхні сади? Вони за них тільки беруться... Вони ще не знають, на якій вербі груші ростуть. Ти їм даси рідкісні, найдорожчі саджанці, а вони їх завтра своїми козами поспасують!. Іду якось торік, а в них біля дерева цап походжає припнутий — теж мені сторожа найшли! А для того цапа байдуже — чи перед ним буржуазний західноєвропейський сорт, чи твій новий мічурінський — все об'їсть і спасибі не скаже. Та й взагалі, будучи ними, знав би я собі свій марганець і не ліз би в чужу парафію. Це вже нам з тобою на роду написано: ори, мели, їж. Ти скажеш — проспект Єднання, проспект Миру... Проспект проспектом, ми його, звичайно, збудуємо, коли вже передбачено планом реконструкції, але основа — галузі виробництва — у нас зостаються різні, і ти цього не ігноруй, Микито... Рудники в садах! Де це було, де це видано! Чим ото садами їм розважатися, хай би краще плани перед державою з нашою акуратністю виконували, з графіку не вибивалися б, як віл з борозни, щоб круглий рік на всіх рудниках переможні зірки горіли!..

Мелешко протер кулаком вуса і глянув на мене: ага!

— Слухав я тебе, Логвине Потаповичу, тепер ти мене послухай. Не відтіль ти заходиш, зовсім не відтіль. Нам нічого пускати один одному дим у вічі: ми з тобою не за круглим столом сидимо. Коли ти вже не хочеш викласіи, чому ви з товаришем Зюзем настроєні проти рудницьких садів, то я сам тобі це викладу, щоб прояснити ваші справжні мотиви. Цапи та кози сюди за хвости притягнуті тобою, Логвине Потаповичу. Сьогодні цап об'їдає дерево, а завтра цапа самого можна з'їсти. Не в цьому проблема. А ось як розведуть рудники у нас під боком свої гірняцькі сади, як зачервоніє біля кожного котеджа Братусеве "Сталінське" та з'являться на рудниках добрі лимонарії, то куди ж, питається, ми будемо тоді збувати свою власну продукцію? Для кого тоді будемо ларки на, своїх радіовузлах відкривати? Хто до нас прийде, хто купуватиме? Плодоконсервний завод всього не забере, ми в нього не одні. У Кривий Ріг везти? Але ж далека, та й у них теж сади зашумлять, якщо там підхоплять ініціативу наших рудників... Де ж

вихід? Чи обсадити рудники садами, щоб гноїти потім свою колгоспну продукцію, чи хай зостаються рудники такими оголеними, як були досі, зате ми відкриємо ще десяток рудників на марганцях, — вичавимо із знатного вибійника Богдана Братусеняти його знатні заробітки і ввалимося в комунізм найбагатшими людьми, з набитими гаманами. Кажи, Логвине Потаповичу: так думав?

— Ти мене обвинувачуєш, а сам за свого сина Богдана переживаєш, за його довгий карбованець піклуєшся... Так оце в тебе не сімейщина, оце не приятелізм?

— Ні, ти відповідай мені на запитання, товаришу Мелешко! І не забудь, що твій син Порфірій теж на руднику марганець довбе!..

— Та й Порфирій же землі відцурався, під землю його потягло... Ти не спіши, Микито, з висновками, я тобі на твоє запитання ще відповім, а раніше ти мені поясни: хіба тобі не приємно, що на виставці, не десь, а біля нашого стенда вавілон стоїть, не про "п'ятиріччиних" поросят, а про нас добра слава котиться? "Чиє таке яблуко розкішне?" — "Червоного запорожця"! — "Де ще можна "Сталінське" дістати?" — "Аж ніде! То їхній пріоритет, то їхня колгоспна монополія!.." І тепер оце його, нашу емблему, нашу гордість передати рудникам? Та за яке шефство? Хай уже абрикос — не заперечую. Хай якийсь кущ смородини — мовчу. Але чому ж ще й "Сталінське"? Чому саме "Сталінське"? Чи вони вже такі ситі нашим сортиментом, що нічим іншим і вдовольнитись не можуть?

— Не корч із себе простака, Логвине Потаповичу. Ти добре знаєш, чому саме наш новий сорт так полюбився гірникам. І зовнішньою красою, і смаком, і особливо своїми рідкісними освіжаючими властивостями наш сорт помітно виділяється з-поміж інших і наче спеціально створений для людей важкої фізичної праці. Ти знаєш, що на світі, мабуть, немає праці, важчої за працю шахтаря і рудокопа. Може, я, Микита Братусь, все життя мрію, Щоб створити для них щось надзвичайне, цілюще, таке, що було б гірникові достойною винагородою за його богатирські зусилля. Ти питаєш, чи приємно мені, що наші

стенди в центрі уваги, що слава про нас котиться... Кому це не було б приємним? Але мені встократ приємніше, що гірник, піднявшись на-гора із жаркого свого забою, побачить дома на своєму столі у кришталевій вазі моє червонощоке, моє улюблене, освіжаюче "Сталінське"! Оцього я хочу, оцього я досягну. А те, що ви з Зюзем мудрували, відсилаючи молодого садівника Аполлона Комашку під три чорти, мені добре відомо, я таки вгадав, хоча ти й звиваєшся зараз вужем і не хочеш визнати... Логвине! Звертаюся до тебе як до колишнього міністра славної Кавунівської республіки, іменем нашої бурхливої молодості питаю: розгадав я ваші підводні думки чи ні?

— Гм-гм... Розгадав.

— І чого ти пристаєш весь вечір до чоловіка? — втручається раптом Оришка. — Він же таки наш голова, а ти бригадир чином, та й тільки.

— Я бригадир, Оришко, але я почуваю, що правий, і тому на моєму боці сила. А він, оцей ексміністр, хоч і голова, але, як кажуть китайці, — неправий і сам явно почуває, що він неправий, а тому тільки сидить та мукає. Ти б, Оришко, налила ще нам по наперстку...

Вона цього не чує, оглухла на одне око. Змалившись, уже завелася з Федем... Сидить собі хлопець на лежанці, мирно майструє шпаківню, а їй нібито стружки в діжу летять... З рідною дитиною не помириться, за онучу зіб'ють бучу — просто хоч бери їх та розводь.

— Ти, кажу, Логвине Потаповичу, — матеріаліст підкований, але діалектик дуже тугий. Ти завжди мусиш дивитися на життя як філософ, бо воно дивиться на тебе саме так і хоче бачити тебе в безупинному русі і розвиткові вперед. Ти зараз наїжачишся, чого це, мовляв, я тобі проповіді читаю і чи такий уже я сам, Микито, мудрий та дрюкований? Не заперечую, я теж у бога теляти не з'їв. До чого вже наче визнаний мічурінець і "войовничий глашатай" і "вірний послідовник його" — просто хоч бери та мічурінську пробу ставляй мені на лоба, — а, між

тим, заглянув би ти мені в душу... Часто мене щось гризе, часто почуваю себе невдоволеним: мало, Микито, зробив, можна було більше і краще, треба було тільки сміливіше брати бика за роги. Мічурінська наука відкриває перед нами безмежні перспективи, в буквальному розумінні — безмежні. Далеко, далеко ще не всі ми, войовничі ортодокси, цілком і повністю осягли всю велич цього вчення. Адже можна справді все на світі оцими руками ліпити, перетворити фауну і флору знизу доверху, оновити природу до невпізнання, відповідно до бажань і прагнень людини. Звичайно, на перших порах це не кожному з нас просто і легко вкладається в свідомість, бо кожен з нас сам виростав у у світі, де всьому, здавалось, є певні межі. І раптом відкриваються перед тобою такі горизонти, такі перспективи, таким неосяжним війнуло простором! Думаєш, я не почуваю іноді на собі сковуючий тягар старих границь, рамок, обмеженостей? Помиляєшся, друже... Ось зібрались до мене взимку, до бувалого мічурінського вовка, наші молоді садівники та садівниці... Бий, але вчи! А Микита? Звісно, він має чим поділитись, крізь життя не йшов верхоглядом, по колосочку підбирав усе найцінніше, що попадалось йому на шляху, — а ось зіткнувся з молодими та сміливими, учу їх, навчаю мічурінської науки, а сам — по ходу навчань — коли-не-коли та й піймаю себе зненацька на тому, що — еге! Тут ти сам, учителю, ще й досі чомусь не переступив оцю межу, сам бозна, для чого ставиш курсантам якісь рамки. Дехто помітить, а більшість і ні, довіряються старому глашатаєві. Чекай, кажу, Микито, тут щось не те... Ану попробуй, що вийде, коли без таких рамок, коли наляжеш та зламаєш і ці бар'єри та бар'єрчики? І потім переконуєшся, що можна було і слід було їх зламати. Тільки ж треба для цього весь час прагнути простору, випростатися для богатирського розмаху і вміти розпізнати рутину, якою доброю та рідною вона б не здавалась тобі... Ми кажемо, Потаповичу: молодість світу. Ми піонери справжнього життя, лицарі великої науки. Так будьмо ж нещадними до себе! Хай молодече дерзання, хай вічна відвага всюди супроводжують нас... У нас є підстави поводитись і почувати себе на землі так, як почувався наш предок господь-бог-у перші сім днів Творіння!

Мелешко, бачу, не зовсім зі мною згоден. Сидить, задумавшись, жує свій чорний вус — зараз скаже, що чудес на світі не буває.

— Чудес, Микито, на світі не буває, — каже після паузи Мелешко, — і ти сам колись доводив, як насправді створювалась наша земля: з розпеченої туманності. Ми вже раз утворювались в рік великого перелому, а зараз утворюємось на вищій стадії, у воротях комунізму. Я, Микито, розвиваючись революційними стрибками, почуваю, що весь час утворююсь, весь час перебуваю в процесі...

— В процесі перебувай, одначе стрибками не дуже захоплюйся: інколи стрибки до вивихів доводять.

— Які там вивихи! Коли буде оголошено комунізм, тоді — будь ласка! — вимагай від мене і того й іншого. Все в мені знайдеш, товаришу, ти знаєш, що Мелешко вміє перебудовуватись на ходу. Не почуєш уже тоді про Мелешкові комбінації — бо ж ми йдемо не туди, де про-цвітаї ймуть різні комбінації, а туди, де взагалі ніяких менжувань не буде, а буде повний достаток. Знаю це, Микито, і над своїми пережитками вчиню тоді гвардійську розправу, не жалкуватиму ніскільки за ними. Але тепер поки то мусимо думати про теперішнє. Бо коли зараз вводити "кожному по потребі", то що ж це вийде? Ось ги мене рудниками допікаєш — хоч сорочку з себе, та їм віддай, а я тримаюся статуту. Що б же з мене за хазяїн був, коли б я своє, кревне колгоспне, та став розпускати наліво й направо? Їм дай, п'ятому-десятому, а я тебе спитаю: нам дуже хто дає?

— Не перекручуй факти, Логвине Потаповичу, вони такі, що знову випрямляться. Ти маєш на увазі стояки. Стояків не дають і правильно роблять, вони не Лісоснаб. Але подумай, скільки тобі іншого всього дають, і далеко важливішого. Звідки ти електрику береш, дорогий товаришу Мелешко? З нашого державного Дніпрогесу. Коли ти встиг стільки тракторів та безліч іншої техніки собі накувати? Що б ти без них сьогодні робив? Кури б тебе на попелищі загребли в післявоєнний період, якби не виручив робітничий клас, в тім числі й наші гірники своїм

стахановським марганцем — ти знаєш, куди і для чого він іде. А візьми наш сад... Чиїми саджанцями посадили ми перший свій квартал? Від Мічуріна прийшли, з далекого міста Козлова. Чи, може, ти цитруси наші на гнізді висидів? Морем припливли від братньої Грузії в подарунок!.. Та ще як: в білу марлю впаковані, коріння обкладено мохом.

Мелешко мій червоніє, хоча, здавалось би, що вдкуди йому вже далі червоніти.

— Та я готовий краще в Грузію відправити партію саджанців нашого нового сорту, аніж оцим... клієнтам віддавати! На Урал пошлю, за Урал, — ти, брат, Мелешка цим не злякаєш... Когось учи братерських зв'язків, але не мене.

— Я тебе й не збираюся вчити, товаришу Мелешко, хай тебе партійна організація повчить. Якраз оце я розмовляв з нашим парторгом, з товаришкою Баштовою...

— Ти і їй уже встиг насипати?

— Про що?

— Та про це ж... Про рудники, про саджанці?

— Аякже. Все виклав, як має бути. Розповів, як ви змову влаштували з товаришем Зюзем, як новий сорт у кулак затискуєте, дороги йому не даєте.

Похнюпився мій Мелешко, в'яне, осідає, аж жалко чоловіка робиться.

— Не сподівався, Микито, я такого від тебе... За якусь там Комашку — уже він побіг, про все забув, що разом переживали...

Зажурено обвисли вістрями вниз, уже не пружинять могутні Мелешківські вуса.

— Не дрейф, кажу, вірний товаришу, вище підніми свою міністерську голову! Розмовляв я сьогодні з парторгом, та не про це, мали ми розмову далеко приємнішу... Ти ждеш, поки комунізм оголосять декретно, — огляньсь, друже: він уже навколо нас і крізь нас росте, буйне пагіння всюди виметує, а в нашій преславній Каховці незабаром розпуститься уже цілим суцвіттям!..

IX

Коли б не ліг я, звечора чи опівночі, а встану однаково рано, така вже виробилась звичка. І хоч небагато сплю, але міцно і часто бачу барвисті сни.

Ви не вмієте розгадувати сни? Дивне бачив я сю ніч!.. Кіби збираємось ми з Оришкою до клубу, чи що. Виголився я, вуса накрутив, потім провів долонею по щоці і... люди добрі! Нема на ній уже зморщок! Провів по другій — миттю те ж саме сталося. Сам на себе дивуюся, молодий.

— Ти бачиш, Оришко, що зі мною сталося? А вона каже:

— Зроби й мені.

Підходжу до неї, проводжу долонею по щоці, потім по другій (злегка), і вже стоїть переди мною Оришка, як замолоду стояла: кругловида, тугощока, чорноброва.

Одягаємося по-святковому, уважно оглядаючи одне одного. Вона шаль накинула на плечі, я переа, нею — в чоботях нових і в галошах, вона чіпляє собі Золоту Зірку на груди, а я медаль лауреата.

І так виходимо з двору на широку, нібито знайому і не знайому асфальтовану вулицю.

йдемо, а позаду, чую, якісь голоси вслід сичать:

— О, диви, Братусеня вирядилося, пішло...

— Яке Братусеня? Оте, що голопузе по вулиці бігало та батогом пилюку збивало?

Озираюся — не видно позаду нікого, а між тим голоси через деякий час знову сичать:

— Хазяїном воно буде! Повернулося з Таврії, з заробітків, та мерщій чотири чоботи взуло! (тобто чоботи з галошами).

Обертаюся знову, і знову — нікого. Чи порохом розвіялись, чи бояться мене, що тільки сичать звідкись, а на видному не з'являються...

— Не звертай уваги, — каже Оришка. — Хіба ти їх не знаєш? То ж ті, що для них навіть галоші на людині — дивина. Ті, що мріяли колись: якби став я, мовляв, царем, то сало з салом їв би, а в свіжій соломі спав би.

— Ай справді, — кажу Оришці, — голос нібито його... Він, він, той самий, що босий від снігу до снігу ходив, а путом підперезувався!. Чого йому греба від мене?

— Сказала тобі: не звертай уваги. То не живий чоловік, то вже привид.

Вийшли за село, ідемо, а шлях перед нами поступово наче підіймається. І місцевість не гірська — наша, південна рівнина, а шлях

якось усе вищає. Незабаром по боках утворилась прозора повітряна глибінь, а шлях став юлубим, блискучим, як небо весною.

"Куди ж це ми?" думаю, йдучи. І невдовзі — аж дух мені перехопило! — бачу, що попереду просто над дорогою сонце викотилось, по-ранковому велике, і ми ніби йдемо якраз на нього.

— Оришко, це ми... туди?

— Туди, — відповідає дружина, пильно дивлячись на світило, яке з кожним нашим кроком швидко розростається перед нами. І легко на нього дивитись, і в очі не ріже, хоч дуже ясне.

— Тебе не засліплює, Оришко?

— Ні.

— Хіба ти орлиця? Це тільки орлиці на сонце можуть дивитись.

— А ти хіба орел? — відповідає вона мені, посміхаючись.

І так, розмовляючи з нею, ми дійшли до самого сонця, Що стало вже, як сопка висока і в усі кінці ясна. Нічого не боячись, вступили ми просто в сонце, в самий його м'якуш, і повітря стало навкруги райським, запашним, сяючим, як у нашім саду в пору цвітіння. Куди ке глянь, все сяє довкола, і хоч я знаю, що йду в середині самого сонця, проте мені не пече, а тільки тепло та дуже світло та дуже легко йти. Не зупиняючись, пройшли ми наскрізь через сонце і вийшли уже по той бік його.

Там перед нами відкрилась величезна золота рівнина. Такої краси, такого простору я ще ніколи не бачив! Ніби вічне літо там, вічний мир між людьми — впорядковано, світляно, урочисто якось навкруги... Вліворуч і праворуч шляхи блищать асфальтовані, в неозорих золотих степах польові табори біліють, окутані зеленими садками, комбайни

пливуть у високих, як очерети, хлібах, ніби самі пливуть — комбайнерів не видно на них.

— Що за чудо. кажу, Оришко... Де в них комбайнер сидить?

— Микито, чи ти ке тутешній? — здвигує Оришка плечима. — Вони ж радіом управляються.

— Ах, он воно що!

Ідемо далі — почалися неосяжні зелені пасовиська. Отари хмарами пливуть, тисячі тонкорунних асканійських мериносів.

— Чекай, — гукаю Оришці, — хіба ти не впізнаєш? Це ж наша Таврія!

Може, і овець тут радіо пасе? Ні, чабан таки є, маячить ген-ген в білому костюмі, як дачник. Підходжу ближче і — кого я бачу? Богдан, мій середульший, вибійник з Червонопрапорного!

— Ти, — кажу, — Богдане, уже овець пасеш?

— Моя, — каже, — черга.

— Черга! А хто ж марганець довбе?

— Як хто? — дивується син. — Сьогодні там товариш Мелешко Логвин Потапович. По графіку якраз йому випало спускатися в шахту.

Дивні, але які справедливі порядки!

Потім я розпитую Богдана, де ж він рятується зі своїми білосніжними рамбульє, коли, приміром, налітає чорна буря.

— Яка чорна буря? — перепитує син здивовано. — Ми про таку не чули.

— Ось ти кинь, — кажу, — свої жарти, Богдане. Дивись, як загордився! Чи ти сам їх мало пережив, чорних бур? Коли тисячі тонн розпорошеного грунту підіймаються разом з посівами в повітря, геть застилаючи собою сонце; коли сухий буран збиває людину з ніг, заносить піском молоді посадки до самої крони; коли в наших південних містах весь день не вимикають електрику, бо від чорної хуртовини темно тоді стає на вулицях і в установах... Забув, чи що?

— От не пригадую, — виправдується син, — хоч бийте мене, тату, не пригадую.

Що ти йому зробиш? Не станеш же й справді битися з ним, коли він, по-перше — дорослий, а по-друге — на такому посту.

Рушаємо далі, бредемо полями бавовника, він саме розпукується (сонця багато!), сліпучо біліє.

— Оце на мені блузка батистова, — хвалиться Оришка, — якраз із цієї бавовни.

Дивні дива встають навкруги!.. Уже он попереду міст райдугою перекинувся через якусь річку, — легкий, ажурний, наче виплетений із срібних ферм.

"Річка та ще, видно, й широка... Звідки тут, думаю, річка взялась? Знаю я Таврію, пішки її в молодості обмахав, не було гут річки!"

— Це ж новий канал, — спокійно підказує мені Оришка.

Ось вона, життєдайна артерія степу! Виходить з-за обрію і, перетнувши степ, знову зникає за обрієм... Напрям каналу визначити не

важко, бо скрізь туди, де він пролягає, шлях його обабіч позначений смугами садів та виноградників. Щоб ви тільки бачили те видовище... Скільки оком засягнеш — красуються вподовж каналу повнолітні розкохані сади, круто вгинається гілля, плоди звисають рясними гірляндами, соковиті, червонощокі, мов налиті рожевим світлом.

— Ти бачиш, кажу, Оришко, які сади встали? Ану вгадай, бабунику, що за сорт?

— Та це ж твоє, дідунику, "Сталінське"!.. Далі уже й не пішов. До самого ранку бродив я в тих

садах, жартував з тамошніми дівчатами (дуже схожі на моїх!), доки й не прокинувся. Хвалюся Оришці:

— Ти знаєш, де ми з тобою побували? Пішли, кажу, й пішли по висхідній дорозі, дійшли до сонця, пройшли крізь нього і опинилися по той бік... Мабуть, і з землі теж було видно, як ми з тобою спокійно входили в сонце.

— А по той бік воно теж світить? — серйозно запитує Оришка.

— Світить, бабунику, і іріє, така вже його природа — усіма краями світити... Але ж яке там життя, Оришко? Вічне тобі літо, вічний мир, і вічно сади плодоносять...

Оришку це навіть не здивувало. А може, вона й права: хіба не до того йдеться?

Знову славний видався ранок... Вийшовши надвір, я одразу сказав: тиха, погожа буде днина (тихі дні у нас бувають не часю, непрошері гості — суховії, ще заскакують раз у раз зі степу). Свіже весняне повітря лоскоче мене, бадьорить. Ранні дими з димарів тягнуться рівно ьгору, стоять над цілим селом високими струнками стовпами, наче виросла за

ніч із нашої Кавунівки висока біла колонада, встала до неба, м'яко підпираючи собою по-весняному легку небесну блакить. Схід червоніє, розжеврюється, голі дерева стоять непорушне, в сережках роси. Шпаки вже прилетіли і, щоб розбуркати мого Федя, навмисне зняли під вікнами радісний лемент. Пора, хлопче, вставай уже, винось нам швидше свою цяцьковану шпаківню!

Синявка наша вийшла за ніч з берегів, затопила мені частину садка.

— Глянь, — гукаю Оришці в вікно, — яка на вгороді водойма створилась — хоч канали у степ відводь!

Про всяк випадок треба викопати магонію, а то ще заллє. Це подарунок Степана Федоровича Миронця — вічнозелена дика магонія. Привіз торік із Степового, висадив біля хати:

"Ану, — думаю, — чи витримає зиму у відкритому грунті?"

Витримала, як бачите, браво зеленіє собі.

Викопую, а Оришка проходить поблизу, питає:

— Це навіщо ти її викопуєш?

— Хіба ти не догадуєшся, бабунику? У наш, у великий сад пересаджу.

— Інші додому несуть, а ти все з дому розносиш...

— Ша, — кажу, — Оришко. Хіба наш колгоспний сад, то не мій дім? Ех ти, а ще в героїні цілишся!..

— Ось не шкреби мене отут, Микито! Хіба я тобі сказала — не викопуй, не віднось? Сказала, га? Чого ж тобі зациπило?

— Могла б сказати, якби не зупинив!

— Зупинив! Він мене зупинив! Цілюся і цілитимусь!.. А сам ти хіба в лауреати не цілишся?

О, смола! Сам не знаю, чим мені оця смола до вподоби (а таки да! до вподоби, як день не побачуся, то вже й скучив).

— Магонія! — невгаває Оришка. — Плакатиму за нею гірко! Ферми моєї не викорчуєш, а решту хоч усе повикопуй та повіднось! Перенось дерева на острів, тягни туди хлів, тин, усе тягни! Візьми ще й мене на додачу, віднеси та посади на своєму острові!

— Боюся! Посаджу, а ти ще підростеш, Оришко. Що я тоді робитиму?

— Знайдеш, що робити, адже тепер знаходиш! Пішла, вітійствує на ходу, аж шпаки полохаються. Обережно беру магонію на руки, з китицею коріння, з вогкою пахучою землею. Хай звикає магонія там, у моїй великій садибі, там їй буде вільготніше.

Яка з неї користь? — запигаєте. Зараз поки що ніякої, а пізніше, можливо, здасться як дичка-підщепа для роботи з цитрусами при шуканні чи вихованні гібридів.

Не сидіти ж їм завжди в траншеях, як бійцям перед атакою. Настане час, поведемо їх у відкриту атаку, виведемо їх — і в умовах України — на відкриті грунти, розгорнеться по всьому Півдню наше вічнозелене військо! Стануть золоті цитрусові гаї звичними для нашого ока, надавши ще яскравішої краси мальовничим українським краєвидам.

X

Справедливість торжествує, і нема в цьому нічого дивного. Така вже діалектика нашого життя. Свого часу немало й мені деким було крові попсовано, але я завжди говорив собі:

— Не падай, Микито, духом. Твоя справа вірна, ти чесно працюєш на благо народу, отже, рано чи пізно, а твоє, Микитине, буде зверху.

І, як правило, мої прогнози здійснювались, самі закони розвитку жигтя виявлялись моїми спільниками.

Та що я, візьміть ви мого друга Степана Федоровича Миронця... Тепер він директор станції і кандидат сільськогосподарських наук, а я його знаю, коли він ще тільки приїхав до нас з інституту, простим агрономом. Молодий був, темпераментний, худющий — видно, як і серце б'єіься... Не сподобалась декому його енергія, його захоплення Мічуріним та дружба з Лисенком (з яким вони, до речі, разом вчилися в інституті). Миронця не якісь там столярчукуси кусали, проти нього виступили відомі на той час зубри. Уже він і кар'єрист, і марнотратник, і політикою підміняє справжню науку... Так насіли на молодого вченого, шо, якби це десь в інших умовах, то хоч вішайся. Але Мнронсць, почуваючи силу і правоту за собою, нікому не дивився в зуби, сміливо виступив навіть проти своїх власник учителів, сивоголових авторитетів, які-вчили його в інституті опромінювати ікс-променями сочавицю та шукати гени під мікроскопом...

Якось, в найскрутніші для нього часи, зізнавався мені Степан Федорович:

— Ось мене обвинувачують, Микито Івановичу, в кар'єризмі, в непошані до свого авторитетного професора... Є передо мною два шляхи на вибір: чи рахуватися з авторитетом професора, чи рахуватися з народом, з його вимогами, його інтересами. Я знаю, що професор осуджує мою поведінку, і мені боляче, що він вважає мене невдячним учнем. Бач, мовляв, старався, виховував його, покладав які на нього

надії, а він тепер іде проти мене Бо професор думає, що виховував він мене сам. А мене ще виховували комсомол, партія, народ, і я радий, що вплив цього виховання виявився сильнішим від впливу їхньої формальної, мертвої науки!

Сміливий, войовничий він, товариш Миронець...

Пам'ятаю, приїхав у ті роки один гладкий авторитет з Наркомзему і замість того, щоб підтримати молодого вченого, сам навалився на нього. Збирає широку нараду на науково-дослідній станції, скликає навколишніх агрономів, і мене (як самородка) — туди ж.

Звітує Степан Федорович про роботу станції, а насуплений авторитет, розвалившись за столом, раз у раз йому репліку:

— Ви киньте свої наукові терміни, ми знаємо, що ви нам задурманюєте ними голову! Розкажіть краще, які ви марнотратники!

Миронець вислухає і продовжує знову:

— Ось ми домоглися, що знищуємо шкідника розанову листокрутку на 98 процентів...

— Чекайте, — перебиває авторитет, — а в Америці ведеться щось у цьому напрямі?..

— Да...

— Так купіть у них за п'ять карбованців золотом книжку і не ведіть пустої роботи!..

Не витерпів я, підіймаю руку і — просто з зали:

— Ми знаємо станцію, знаємо багато цікавих і корисних їхніх робіт, хай доповість товариш Миронець... А ви, товаришу приїжджий, дайте йому змогу говорити. Кому не подобається — можна вийти провітритись...

Аудиторія теж загула обурено, підтримала мою пропозицію. Авторитет блимнув на мене вовком, а проте вмовк, і Миронець уже спокійно доповів про свої досліди, і його таки виявилося зверху.

А той "авторитет"? Був пізніше викритий як ворог народу, і відтоді його як корова язиком злизала.

Ось чому я кажу, що закони розвитку — велика річ. Завжди молодих інструктую:

— Стій міцно, юначе та молода дівчино, за правдиве, дій по велінню своєї совісті, відповідальної перед народом. Партія та народ — оце твій найвищий авторитет, твій компас, який тебе ніколи не підведе. В ньому твоя сила, щастя, багатство і неосяжні можливості.

Бо ще трапляються подекуди і в наші дні такі типи, що пробують досягти визнання в колективі не своєю щирою працьовитістю в інтересах народу, а різними сальто-мортале в залежності від погоди та ситуації. За моїми тривалими спостереженнями такі спритники рано чи пізно, а горять, як шведи. Бо в нас почесті не полюванням добуваються, у нас вони з землі ростуть, і мусиш трудодні у них повні вкладати, без фокусів. То там, за океаном, привілля всяким спритникам та пройдисвітам, що рідного батька продасть, аби тільки урвати собі так званого "місця під сонцем". Нашій молоді не доводиться шукати місця під сонцем, — на нашій радянській землі, де б ти не став, всюди тобі сонця вистачить.

Такі думки виникають, коли оглянешся на пройдений шлях, коли станеш аналізувати — хто в нас має успіхи в житті, а хто безславно зникає з горизонту.

В нашому саду сьогодні людно, шумливо, радісно: саджаємо "Сталінське". Радує мене оцей напружений трудовий гомін, оцей дзвінкий дівочий переклик, оцей мигтючий розкішний день!..

Коли зійти на саме тім'я нашого острова, то видно звідти територію, більшу, певне, за кілька бенілюксів, докупи взятих. На північ розкинулись плавні, наші південні, подніпровські ліси. Зараз вони ще голі, по груди плавають у сяючому розливі весняних вод. Над плавнями висять у чистому небі дужі орлани, засліплені весняним блиском природи, сяйвом безмежної повені... На південь — біліє наша Кавунівка та виселок червонопрапорців, бовваніють діючі рудники поміж горбами давно вибраних загаслих шахт, а ще далі на південь — залягає відкритий степ, пішли за обрій щогли високовольтних ліній, побрели крізь весняне прозоре марево, що вже невтомно, безшумно обтікає їх. Бачу іноді — в тому текучому мареві начебто пишні оазиси-гаї зеленіють, і знаю, що незабаром зеленіти їм у степу наяву!

На самій вершині нашого острова, що твердинею звівся на межі плавнів і степу, стоїть легка альтанка, обвита рожами-мальвами, я сам спорудив її і люблю там іноді посидіти, як король у своєму королівстві, бо навкруги все оцими руками створено, бо сад же мій спускається довкола, по схилах острова, могутніми ярусами до самого низу.

Але зараз Микиті не всидіти у своєму зеніті — сила всякого клопоту в мене: саджаю деревця, приймаю відвідувачів на ходу, відпускаю саджанці... Так, відпускаю саджанці, і "Сталінське" своє відпускаю також! Недаром же я казав оце, що справедливість у нас торжествує неминуче.

Товариш Мелешко і товариш Зюзь, обидва тут як тут. Лідія Тарасівна якимось чином уже довела їм, що дозволи на відпуск саджанців зручніше буде оформляти не в конторі, а безпосередньо на острові, в саду, бо тепер, весною, мовляв, людям дорога кожна хвилина.

Мелешко підписує дозволи до коліна, накладає свій міністерський підпис розгонисте, по діагоналі (я вже боюсь, чи не розучився він писати прямо, через те що завжди йому, бідоласі, доводиться підмахувати папери лише по діагоналі!).

— До трясці вас розвелося, — вітає Мелешко моїх молодих клієнтів. — Ти їх навчи, Микито, яким кінцем саджанець треба в землю втикати, а то ще насадять уверх ногами... І не забудь Лисогорові відібрати... Сам знаєш — яких...

Дехто з клієнтів пробує ремствувати, вбачаючи в Мелешкових словах прояв тенденційності та приятелізму.

— Завтра будете мене вчити, а зараз витріть молоко на губах, — навалюється Мелешко на клієнтів. — Ви знаєте, хто такий Лисогор, що набираєтесь зухвальства відгукуватись про нього як про одного? Для вас він не один, вам ще треба звертатись до нього як до двох (тобто величати на "ви"). Коли деякі організми ще під стіл пішки ходили, Лисогор уже сад вам оцей закладав разом з нами!.. І зараз Карпо там, у степу, на передньому краї проти суховіїв стоїть. Перший сорт Лисогорові, чуєш, товаришу Братусь? Не забувай, що Лисогорів сад і наші поля захищатиме!..

Виходять мої саджанці у широкий світ. Уже відпустив Павлові Плигунові, Аполлонові Комашці. Зараз відпускаю Зіні Снігирьовій і ще жду посланців з нашого Червонопрапорного рудника.

— Даю тобі саджанці, Зіно, з такою умовою, що через кілька років ти вже сама відпускатимеш їх іншим. — Всю Каховщину забезпечу, — обіцяє вона.

— Це твоє найкраще придане, дівчино, з ним не соромно вступати у нове життя... Якби моя воля, спитав би я зараз кожного з членів нашої великої сім'ї: з чим ти, друже, вступаєш у комунізм, у найсвітлішу еру людства? Оглянь, перевір себе і, якщо виявиш, що небагато надбав, то надолуж негайно, товаришок!

— І це я також обіцяю зробити, Микито Івановичу, — сміється тугий качанчик.

Дивлюся на неї, на таке кругловиденьке, симпатичне, славне, і мимоволі... й сам посміхаюсь. Ще Іван Володимирович казав, що сад облагороджує і пом'якшує характер людини. Явно впливають на нас сади! Якби працювала моя Оришка тут, думаю, була б вона ще ласкавішою до мене, ніж є. Ласка накопичується в душі, хлюпає через вінця до кожного. Правда, ми, садівники, теж буваємо люті й нещадні, коли шкідник насідає в маю, зазіхаючи на все наше краще, на зав'язь, на закладені досліди, на далекойдучі мрії. Праця садівника неспокійна, але почесна і самою своєю суттю мирна. Я сказав би, що вона не просто мирна, вона може бути символом мирної людської діяльності, спрямованої до краси і достатку. Той, хто думає про авантюри та руйнації, — той садів не насаджуватиме. Навіщо вони йому? Ми часто кажемо: голуб миру... А коли б на мене, то поруч з голубом іа віткою благородного лавра я зобразив би на емблемі миру молоденький саджанець... черешні, яблуньки або дубка. Не зазіхає він ні на кого, росте собі вглиб та вгору, мирний, беззлобний, добрий... Одначе в ньому зібрана могутня сила — здатність розвиватися, рости, і цим він грізний для суховіїв, для чорних бур і для багатьох інших ворогів людини.

Відпускаючи саджанці, гомоню про це з своєю ученицею Зіною Снігирьовою. Вона дивиться на мене уважно, слухає замислено, а потім, зітхнувши, каже, що цілком згодна зі мною.

Лідія Тарасівна повела товариша Зюзя до лимонарій, мені їх видно крізь дерева: зупинились біля третьої траншеї, бесідують. Вірніше, бесідує сама Лідія Тарасівна, щоразу показує кудись рукою, а довготелесий Зюзь стоїть над нею журавлем, похитує головою, неначе щось уперто й сердито клює Клюй, клюй, товаришу Зюзь, це тобі на користь... Не знаю, чи й досі він мучиться цингою? Воював у Заполяр'ї, добув цинги. Зюзиха якось розповідала моїй Оришці, що встане чоловік вранці, а на подушці — кров... Діждуся лимона, дам і йому, хай закислить собі ясна. Дурний він! Може, Братусь тричі подумав про його, Зюзеву, цингу, перед тим як узявся за оці неспущені планом цитруси!

Оглянули траншеї, пішли тепер ще й до магонії... А ось і мої гірничата защебетали в саду. Доріг сюди вони знають багато, особливо влітку, навчилися обминати Мелешкові шлагбауми. Тільки тоді, влітку, вони бігають замурзані, засмажені, як кримчаки, а зараз ідуть, мов під прапором, у білих сорочках при червоних краватках. Далеко їх чути — цілим табунцем наближаються, дзвенять... Хто, по-вашому, ото попереду виступає з таким незалежним, геройським виглядом? Та то ж ніхто інший, як мій законний внук Левко, Лев Богданович!

Мені таки щастить на зустрічі з видатними людьми:

обдароване, незвичайне росте хлоп'я! Зверніть увагу, які в нього очі — великі, блискучі, сливами горять на чистому матовому личку... Я вже думаю іноді: в кого воно вдалося таке кмітливе, бистре та безстрашне? Літо він завжди літує в мене, навоюється з ним Оришка досхочу. На бабиній картоплі внук помідори щепить, а захоче Оришка за вухо потягти — не дається. Відбіжить у берег і білкою — на найвищий осокір! Оришка його і в березі знайде, але вдіяти нічого не може: хлоп'я вже так високо, що й глянути страшно. Бігає Оришка, як квочка, кругом:

"Левко!" та "Левко!", а Левко і вухом не веде, гойдається на самому верхів'ї та сміється над бабиними труднощами. — Сидітиму тут, — каже, — доки гібриди не визріють! Гадюк ніяких не боїться, в пазуху кладе. І не тільки плавневих, а й степових, найнебезпечніших також. Зауважу,

що гадюки Левка мого не кусають не тому, що не хочуть, а тому. що не можуть. Гіпнозом хлоп'я володіє, не інакше. Торік уже ходила така пропозиція, щоб Левко сеанса в клубі дав, але я не дозволив.

— Приспиш, кажу, публіку, а розбудити не зумієш. Як тоді бути?

До моєї науки хлоп'я дуже ласе. Помічаю це не тільки по тому, що губи в Левка все літо у вишнях та що помідори на бабиній картоплі щепить, а, головне, по тому, що годинами наді мною може вистоювати, коли щось роблю, придивляється, вдумується, розпитує про всякі секрети рослинного царства.

Сказано ж: юні мічурінці! Все їм цікаве в саду, на все у них оченята широко відкриті. Магонія гукає — дивіться, яка я зелена, птахи кличуть з тополі — мерщій сюди, а маленький садовий трактор і собі встряє — зупиніться біля мене, хлоп'ята, подивуйтеся мною, помацайте, посперечайтесь!

Насторожено вітаючись до Мелешки, піонерія обтікає його з двох боків, уже летять просто на мене, весело салютують, шану дідові віддають.

Для одного я "дідусь", для інших "Микита Іванович", а якомусь карапузові, чуєте? "Товариш Братусь!".

Оце вже маю собі товариша: вершок від землі.

Обступили, обліпили мене, аж посвітлішало навкруги, — навперебій вимагають:

— "Сталінського"! Шафранів! Симиренка!..

— Та вгамуйтесь ви, шпаченята!..

— Ми не шпаченята! Ми — юні натуралісти!

— Прошу пробачення... Але кого ж мені з вас слухати?

— У нас є староста гуртка!

— Старосто, покажись... А, Лев Богданович Братусь! Дуже приємно...

Ну де вже на такому вдячному грунті та не процвітати сімейственості? Все їм відпускаю, перед ними я встояти не можу. Легко жити на світі з такою дітворою... Не хлистиків якихось їм наділяю, а найкращих, добре сформованих, відібраних для себе саджанців. Знаю, що не шкодуватиму, бо передаю їх — хай у молоденькі, але надійні руки нашого веселого, тямущого та живучого братусівського поріддя!

— Кіз, дивіться мені, не припинайте під деревом, з кози — нікудишній сторож. І зайців не підпускайте... Ось до мене внадився був один у садок, так я за ним босий півкілометра по снігу гнався, а тепер, гляньте, уже шапку з нього ношу.

— Ані зайцям, ані козам, ані морозам не віддамо! Виставимо пости, виростимо кожне деревце, побачите, дідусю, який буде сад!

Внук мій Левко топчеться під рукою, явно щось хоче спитати.

— Питай.

— Хотіли ми з вами порадитися, дідусю...

— А чого ж... Порадьмося, від нашої асамблеї нікому не буде зла, ми з вами люди доброї волі.

— Скажіть, щоб вивести новий сорт... Скільки треба схрестити квіток?

Замислившись, дивлюся, схвильований, на свого нащадка, на його ровесників та ровесниць... Велике, непередаване щастя діждатися від них отакого запитання. Уже їхні думки сягають в найпотаємніше, уже їм треба знати — скільки квіток...

— Беріть не більше... п'яток.

— О! А ми задумали тисячу!

— Потім, пізніше, будете брати тисячі. А зараз, щоб не розгубитись, щоб не заплутатись вам між ними, беріть П'яток... Можете ще раз помножити на п'яток, але головне — уважніше приглядайтесь, помічайте все. В нашому ділі — дрібниць немає.

Підводжу своїх юних друзів до лимонарія.

— Оце, бачите... цитруси. Ніде в світі на таких широтах не розводяться цитруси. Тільки в нас, на наших радянських широтах, це стало можливим.

Діти стоять захоплені: небачене, казкове, вічнозелене!

Проводжаю, веду піонерію по своєму весняному святковому саду. Прозоро, світло навкруги, ясно і легко у мене на серці. Дерева стоять блискучі, мускулясті, щасливо притихлі, мовби самі прислухаються до свого росту.

Несуть малята оберемки красенів-саджанців — щаслива їм путь!

— Висаджуйте, вирощуйте, плекайте їх, друзі... Мусите пам'ятати: дерево, посаджене сьогодні, — плодоноситиме уже в повному комунізмі.

1950